Bijlagen

1. Beeldverantwoording
2. Kerkenpaspoorten
3. Procesverantwoording
4. Waardenstelling Sint-Servatiuskerk Lieshout
5. Enquête TOP-onderzoek
6. Juridisch Kader
7. Van Kerkenvisie naar Omgevingsplan
8. Publicaties en Handreikingen

Bijlage 1 Beeldverantwoording

Beeldverantwoording foto's:

- Voorblad beeld Kerkenvisie van de gemeente Laarbeek
- Afbeelding 1: Glas in loodraam Servatiuskerk Lieshout. Foto Leon Sebregts.
- Afbeelding 2: De Michaëlkerk Beek en Donk. Foto TML.
- Afbeelding 3: Uitsnede van foto van glas in lood raampje Beek en Donk. Foto TML
- Afbeelding 4: De Sint-Leonarduskerk van Beek en Donk gezien van de achterzijde. Foto website Parochie Zalige pater Eustachius van Lieshout .
- Afbeelding 5: Kouwenbergse kerkje. Foto website Land van de Peel.
- Afbeelding 6: Interieur Kerk Mariahout. Foto TML.
- Afbeelding 7: Bord met oproep om mee te denken over de toekomst van de kerken. Foto gemeente Laarbeek.
- Afbeelding 8: Impressie dorpssessies. Foto's TML.
- Afbeelding 9: Onze Lieve Vrouwe Presentatie kerk te Aarle-Rixtel met op de voorgrond het beeld van Eustachius van Lieshout. Foto TML.
- Afbeelding 10: Kerk, pastorie en tuin Beek en Donk. Foto TML.
- Afbeelding 11: Interieur in Onze Lieve Vrouw Presentatie Aarle-Rixtel, biechtstoel. Foto TML.
- Afbeelding 12: Mariabeeld in de Lourdesgrot van Mariahout. Foto Gemeente Laarbeek.

Beeldverantwoording figuren:

- Figuur 1: Beeld Dialoog Kerkenvisie. Website Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed
- Figuur 2: Beeld Kerkenvisie kan verschillende doelen hebben. Website RCE.
- Figuur 2: Uitsnede van de kerkenkaart van Vrije Universiteit Website VU
- Figuur 4: Voorbeeld Kerkenpaspoort en Waardenpaspoort Onze Lieve Vrouw van Lourdes kerk Mariahout. Figuur TML.
- Figuur 5 : Antwoorden wat voor betekenis heeft de kerk voor jou in % per leeftijd, plaats en kerkganger- niet kerkganger. Figuur Raadpleging Kerkenvisie Gemeente Laarbeek Top Onderzoek.
- Figuur 3: Tijdlijn om inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het dorp en de rol van de kerk hierin. Figuur TML.
- Figuur 7: Kaart uit Topoijdreis 1820 met de plek van de eerste kerken en de plekken waar de kerken nu staan. Figuur TML.
- Figuur 8: Toekomstwaarde van de Onze Lieve Vrouw Presentatie kerk in Aarle-Rixtel. Figuur TML.
- Figuur 9: Van wie is de kerk? Figuur TML.

Kerkenpaspoort

Onze Lieve Vrouw Presentatie, Aarle-Rixtel

BOUWSTIJL
NEOCLASSICISME

BOUWJAAR
1844-1846

STATUS
RIJKSMONUMENT

INTERIEUR
MONUMENTAAL ORGEL

Adres	Dorpsstraat 5
Bouwjaar	1844-1846
Architect	Oorspronkelijke zaalkerk: E.C.B. van Rappard. Torenspits: J.Cuypers. Zijbeuken: H.W. Valk
Bouwstijl	Neoclassiscisme
Denominatie	Rooms-katholiek
Status + objectnr.	Rijksmonument: 6936



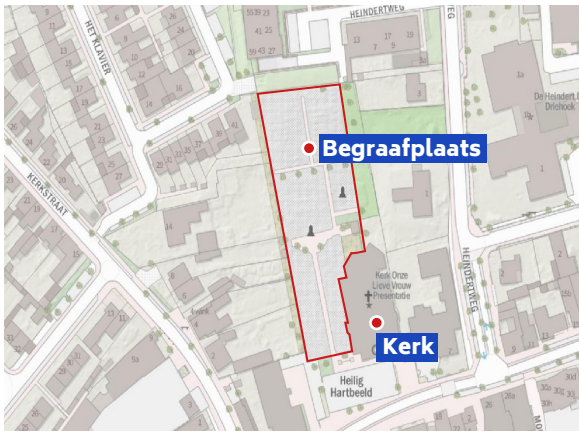
Bijzonderheden: Wordt gezien als één van de mooiste Waterstaatskerken. Oorspronkelijk een zaalkerk, in 1928 van zijbeuken voorzien. De kerk kent een rijk interieur waaronder het monumentale F.C. Smits-orgel, altaar en preekstoel.

Ensemble: Naast en achter de kerk bevindt zich de begraafplaats. Voor de kerk staat een Heilig Hartbeeld en een beeld van de Pater Eustachius van Lieshout. De voormalige pastorie, naast de kerk, heeft ook een monumentale status.

Bron: Eustachius parochie, RCE







Waardenpaspoort

Onze Lieve Vrouw Presentatie, Aarle-Rixtel

GEBRUIKSWAARDE

— Algemeen: Plek voor de kerkgemeenschap om te bidden, ontmoeten, vieren en herdenken met goede akoestiek
— Aantal zitplaatsen: ± 500
— Bestemmingsplan: Maatschappelijke bestemming

IDENTITEITSWAARDE

— Kerk en kapel horen bij de identiteit van het dorp
— Trots en nostalgie: werk aan de zichtbaarheid en laat je parels zien!
— **Baken** in het dorp
— Belangrijk onderdeel van het **historisch dorpsgezicht**
— Uitstraling historische sfeer, harmonie en rust; combinatie met begraafplaats
— Plek van **dorpstradities** (ook carnaval, kermis, gildes, processie)
— Collectief geheugen en persoonlijke **herinneringen**
— **Samenkomen**, geloof beleven, zingen, vieren en rouwen

BELEVINGSWAARDE

— Algemeen **positief** gevoel (ook bij niet gelovigen)
— Uitstraling **architectuur** waterstaatskerk – voorgevel en klokken
— Combinatie met begraafplaats is belangrijk voor beleving
— Klokken en carillon – het **geluid**
— **Kerkklok**
— **Licht** en ruim
— Interieur: beeldbepalend **altaar, preekstoel** en Smits-**orgel**
— **Gesloten** deuren – niet toegankelijk
— Plek waar bijzondere gebeurtenissen zijn gedeeld en beleefd
— **Stilte**, hier wordt nog geluisterd
— Stemmige kerk: groot, maar toch intiem
— Muzikale verzorging van de dienst zorgen voor meer sfeer en gemeenschapsgevoel

Een plek waar je stil mag zijn

een rustpunt

Theater

Huiskamer

Een plek voor samenkomen & ontmoeten

Speelplek voor kinderen

Bidden

Vieren

Een plek voor zingeving

Mindfulness

Meditatie



Toekomstwaarde

O.L.V. Presentatie kerk, Aarle-Rixtel

Een openbare plek voor jong & oud

Combi zorg, werkplek, kantoor, horeca

Een plek om meerdere functies te combineren

Mix van religieuze, sociale, toeristische functie

Combi kerk en (senioren)woningen

Kerk openstellen voor profaan afscheid/uitvaartcentrum

Kerkenpaspoort

Onze Lieve Vrouw in t’ Zand, Aarle-Rixtel

BOUWSTIJL BASIS LAAT-GOTISCH

BOUWJAAR ONBEKEND

STATUS RIJKSMONUMENT

INTERIEUR PIJPAARDEN MIRAKELBEELDJE

Adres	Bosscheweg 18
Bouwjaar	Omstreeks 1500, daarna diverse keren verbouwd en vergroot
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Basis laat-Gotisch
Denominatie	Rooms-katholiek
Status + objectnr.	Rijksmonument: 6938

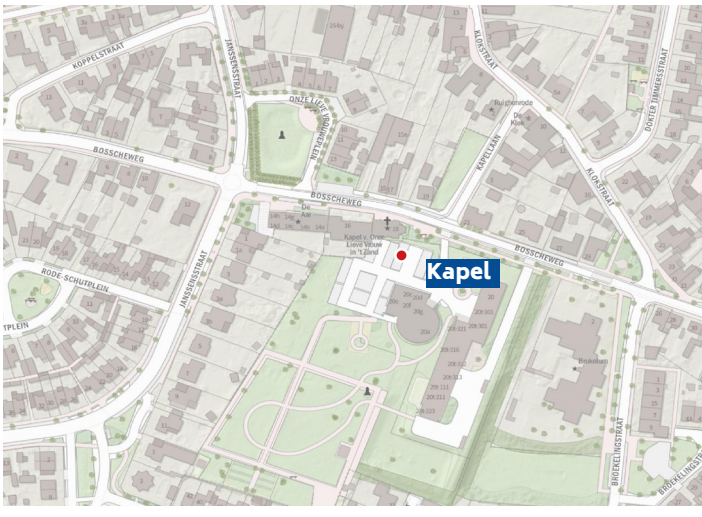


Functie: Van 1500 - 1648 in gebruik als kapel. In 1648 ging de kapel over naar de protestanten en werd ingericht als raadhuis. Sinds 1853 vervult de kapel haar religieuze functie weer.

Bijzonderheden: In de kapel staat een XVI^{e} eeuwse pijpaarden mirakelbeeldje van de Lieve Vrouw. Dit trok al sinds 1480 bedevaartgangers naar de kapel.
Ensemble: De kapel maakt sinds 1856 deel uit van het klooster Mariengaarde.

Bron: Eustachius parochie, RCE





Waardenpaspoort

Onze Lieve Vrouw in t’ Zand, Aarle-Rixtel

GEBRUIKSWAARDE

— Algemeen: Dagkapel, overdag vrij toegankelijk
— Slechte akoestiek bij bijeenkomsten
— Doopfaciliteit aanwezig (eigen geestelijke welkom)
— Aantal zitplaatsen: ± 50
— Bestemmingsplan: Maatschappelijke bestemming
— Bedevaartsoort: veel bezoekers aanbidden het beeld van Onze Lieve Vrouwe in ’t Zand.

IDENTITEITSWAARDE

— Kerk en kapel horen bij de identiteit van het dorp
— **Trots en nostalgie**: één van de parels van het dorp

BELEVINGSWAARDE

— Algemeen **positief** gevoel (ook bij niet gelovigen)
— Plek voor **iedereen**, ook passant
— Besloten karakter: privé een kaarsje aansteken
— Interieur als geheel, in het bijzonder de **glas-in-lood ramen**

— Prettig formaat voor kleine diensten
— Zichtbaarheid kan beter (wel aangesloten op kloosterpad + knooppuntenroute)

dopen

kapel

Behoud religieuze functie voor:

kleine begrafenissen

diensten

Een plek voor omwonenden

Verbinding met Mariëngaarde (verzorgingstehuis)

Let op: burgerlijk huwelijk kan niet als kapel in religieuze functie is.

Een trouwlocatie

Niet “rent a priest”



Toekomstwaarde

Kapel O.L.V. in ’t Zandt, Aarle-Rixtel

Kletsavond

Samen zitten

Nagesprek

Toneel

Koffie

Feesten

Als uitloopruimte en plek voor andere activiteiten buiten de mis.

Vergaderingen

Museum

Een plek voor samenkomen & ontmoeten

Kerkenpaspoort

St. Michaëlkerk, Beek en Donk

BOUWSTIJL
DELFTSE SCHOOL

BOUWJAAR
OMSTREEKS 1500

STATUS
RIJKSMONUMENT

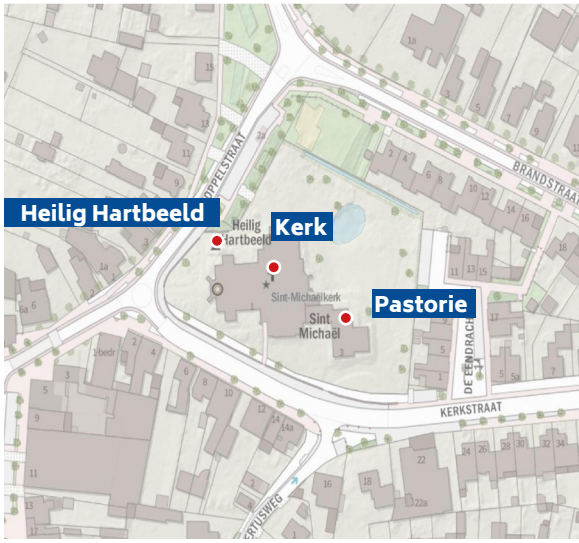
INTERIEUR
KRUISWEGSTATIES
KERKBANKEN

Adres	Kerkstraat 1
Bouwjaar	1935
Architect	H.W. Valk
Bouwstijl	Delftse school
Denominatie	Rooms-katholiek
Status + objectnr.	Rijksmonument: 520153
Bijzonderheden	De kruisbasiliek is geheel in oorspronkelijke vorm bewaard gebleven.
Ensemble	De sacristie verbindt de kerk met de pastorie, die als ensemble in één stijl zijn ontworpen. Samen met de tuin vormen ze een belangrijk onderdeel van silhouet en aanzien van het dorp. Direct ten noorden van de westtoren van de kerk staat een Heilig Hartbeeld.
Bron	Eustachius parochie, RCE









Waardenpaspoort

St. Michaëlkerk, Beek en Donk

GEBRUIKSWAARDE

- Algemeen: Plek voor de kerkgemeenschap om te ontmoeten, samen te komen, bidden, vieren en herdenken. Eustachiuskapel in de kerk is overdag toegankelijk:
  - Plek om rust en stilte op te zoeken en een kaarsje aan te steken; boek van Eustachius.
  - Matige akoestiek (sommige delen kerk) en beperkte parkeergelegenheid
- Aantal zitplaatsen: ± 440
- Bestemmingsplan: Maatschappelijke bestemming

IDENTITEITSWAARDE

- Beeldbepalend, baken in het dorp
- De kerk zorgt voor een THUIS gevoel
- Een plek om tot rust te komen
- Kerk zorgt voor binding en gemeenschapsgevoel

BELEVINGSWAARDE

- De kerk vormt een mooi ensemble met de pastorie, tuin en vijver
- Prachtig gebouw, architectuur, bouwstijl, beeldbepalend metselwerk
- Kerkterrein solitair, beperkte samenhang met dorpskern
- Het gebouw straalt veel rust uit
- Het interieur van de kerk met de ornamenten, de beelden en het orgel is ook bijzonder.
- Donker en koud
- Akoestiek is aandachtspunt
- Eustachiuskapel in kerk achter hek, waardoor wel kerk beleefd wordt.
- Sfeervol; kerkgemeenschap met eigen koor, organist en koster

Multifunctioneel gebouw

met een deel voor religieus gebruik

en een deel voor wonen

Een plek om meerdere functies te combineren

Opvang van vluchtelingen

Uitvaartcentrum

Rust

Geloof

Een plek voor zingeving

Stilte

Gebed



Toekomstwaarde

Sint-Michaëlkerk, Beek en Donk

Korendag

Een plek voor muziekuitvoeringen

Concerten

Lezingen & culturele activiteiten

Theater

Trouw of feestlocatie

Een plek voor samenkomen & ontmoeten

Kerkenpaspoort

Sint-Servatius kerk, Lieshout

BOUWSTIJL
NAOORLOGS MODERNISME

BOUWJAAR
1962

STATUS
NIET BESCHERMD

INTERIEUR
ORGEL
KERKMEUBILAIR

Adres	Burgemeester van den Heuvelstraat 4
Bouwjaar	1962
Architect	J.A. de Reus
Bouwstijl	Naoorlogs Modernisme met invloeden van de Bossche School
Denominatie	Rooms-katholiek
Status + objectnr.	Niet beschermd (beeldbepalend pand)

Bijzonderheden: De gevels van de kerk vallen op door het bijzondere metselwerk. Het interieur bestaat uit veel oorspronkelijk kerkmeubilair zoals de kerkbanken, het altaar, zijaltaar en het doopvont. Ook het orgel van Bernard Pels & Zoon is speciaal voor deze kerk ontworpen.

Ensemble: Het kerkgebouw is omgeven door de voormalige slotgracht van huize Ribbius. De historische poort verschaft toegang tot de hoofdingang van de kerk. Naast de kerk staat een vrijstaande klokkentoren uit 1971. Aan de andere zijde staat een Heilig Hartbeeld.
Bron: Eustachius parochie, Reliwiki











Waardenpaspoort

Sint-Servatius kerk, Lieshout

GEBRUIKSWAARDE

- Algemeen: Grootste overdekte ruimte van Laarbeek
- Prachtige akoestiek, wekelijkse koorrepetities (koor & 'jongeren' koor)
- Geschikt voor multifunctioneel, cultureel gebruik; niet voor kleine groepen
- De kapel biedt ruimte voor kleinere missen en het opsteken van een kaarsje
- Evenementen, veel mensen; harmonie, koor, geschut, carnaval
- Aantal zitplaatsen: ± 650. Banken kunnen los/ verplaatst
- Bestemmingsplan: Maatschappelijke bestemming.

IDENTITEITSWAARDE

- Kerk wordt lang niet door iedereen benoemd als kenmerkend icoon voor Lieshout
- Gelaagdheid tijd van de plek: **poort, gracht en kerkgebouw**
- Frankische driehoek van de Heuvel, daar hoort de kerk bij.

- Kerk binding: herinneringen en mensen
- Dorpsgevoel, **saamhorigheid**
- Persoonlijke en collectieve **herinneringen**
- Een **THUIS**
- **Sociaal, ontmoeten,** verbinding, emoties.

BELEVINGSWAARDE

- **Muziek** klinkt **mooi** daar
- **Charme, lichtinval, rust** en ruimte
- **Metselwerk** symbolisch: allemaal anders, maar wel samen → smeltkroes samenleving
- Geen typisch kerkgebouw, niet iedereen vindt de kerk mooi; je moet het gebouw leren kennen om het te waarderen
- **Tijdsbeeld**: Gebouw uniek qua architect en architectuur, weinig meer van in NL.
- De klokken worden gemist.

Inmiddels zijn de kerklokken teruggeplaatst.

Sociale functie: breng jong en oud samen!

Een plek voor samenkomen & ontmoeten

Theater of museum

Indoorspeeltuin met horeca

Ruimte voor cultureel gebruik, evenementen en muziek/ concerten

(denk groter dan Laarbeek qua bezoekers bijv. Openluchttheater bij slecht weer)

Bidden

Een plek voor zingeving

Toekomstwaarde

Sint-Servatiuskerk, Lieshout



> **Het is de grootste overdekte ruimte van Laarbeek.**

Een plek om meerdere functies te combineren

Een deel religieus gebruik

en een deel betaalbare woningen voor jongeren

Woningen en zorgfuncties ouderen

Combineren met Sint Franciscushof

Kerkenpaspoort

Onze Lieve Vrouw van Lourdes kerk, Mariahout

BOUWSTIJL
EXPRESSIONISTISCH & DELFSTE SCHOOL

BOUWJAAR
1932-1933

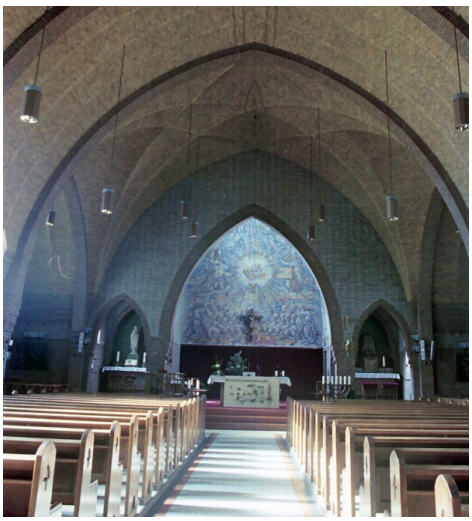
STATUS
RIJKSMONUMENT

INTERIEUR
MONUMENTAAL ORGEL & MARIABEELD

Adres	Mariastraat 27
Bouwjaar	1932-1933
Architect	P. Donders
Bouwstijl	Expressionistische en Delftse School
Denominatie	Rooms-katholiek
Status + objectnr.	Rijksmonument: 520162



Bijzonderheden: Kruisvormige, éénbeukige kerk met bakstenen gewelven. Er is een monumentaal F.C. Smits-orgel aanwezig en bijzondere interieur onderdelen zijn een koperen godslamp en een houten Mariabeeld.
Ensemble: Ten oosten van de kerk ligt de pastorie, gebouwd als één ensemble met de kerk. Achter de kerk bevindt zich de begraafplaats, ernaast een processiepark, met twee beelden van Maria en Bernadette. Aan het kerkplein bevindt zich de Lourdesgrot. Het complex heeft bijzondere ensemblewaarde en is van betekenis als bedevaartsoord.
Bron: Eustachius parochie, RCE, Reliwiki







Waardenpaspoort

Onze Lieve Vrouw van Lourdes kerk, Mariahout

GEBRUIKSWAARDE

Kerk

— Algemeen: Samen bidden, vieren en herdenken > groepen komen samen
— Overdekt: droge plek voor samenkomst
— Kerk klein en intiem, bij drukte kerk eerder vol dan bij andere gebouwen.
— Goede akoestiek en voldoende parkeerplaatsen
— Aantal zitplaatsen: ± 350
— Bestemmingsplan: Maatschappelijke bestemming

GEBRUIKSWAARDE

Lourdesgrot

— Inwoners uit heel Laarbeek komen hier.
— Bedevaartsoort; veel (buitenlandse) bezoekers/ toeristen, dagjesmensen op de fiets, ook veel Sinti, Roma, Polen.
De combinatie met openstelling kerk wordt gemist.

GEBRUIKSWAARDE

Openluchttheater

— Goed bezocht, ook artiesten en bezoekers van buiten (mensen zijn hier trots op!)
— Gebruik door toneelvereniging, koren, soms missen en vieringen

IDENTITEITSWAARDE

— Bestaansrecht dorp ontstaan door kerk, hele dorp is toegewijd aan **Maria**
— Het park, Lourdesgrot, openluchttheater én kerk vormen het **hart** van Mariahout.
— Kerk is onderdeel van **ensemble**: uitnodigend geheel
— **Groen** dorpshart, **rust**
— **Samenkomen, verbondenheid**!
— Collectieve geschiedenis en individuele **herinneringen!**
— Voor ons, door ons → **eigen bijdrage**, actieve vrijwilligers!
— Plek om te blijven **ontmoeten**!

BELEVINGSWAARDE

— **Ensemble** wordt als **eenheid** beleeft; je kunt de kerk niet loskoppelen van park, grot, begraafplaats en openluchttheater; het is één geheel.
  — Kerk met pastorie – samen als één geheel gebouwd
  — Lourdesgrot: **kaarsje** opsteken → past bij de tijdgeest: altijd **toegankelijk**, zelf bepalen wanneer we geloof beleven
  — Begraafplaats: oorlogsgraven met herdenking in mei
  — Processiepark: **rust, groen hart**, voor jong en oud
  — Openluchttheater: **ontmoeten**, plezier met dorpsgenoten.
  — Borstbeeld van pastoor Van Eijndhoven
  — Nostalgie

Mix van religieuze, sociale, toeristische functie

Een plek om meerdere functies te combineren

Een deel beschikbaar voor het uitbreiden van het openlucht theater en sociale functies

Een deel voor religieus gebruik,

Een deel voor betaalbare woningen voor jong en oud

bijvoorbeeld *tiny houses*, zorgwoningen of seniorenwoningen

een deel voor horeca, markt, kantoor.



Toekomstwaarde

O.L.V. van Lourdeskerk, Mariahout

Bijvoorbeeld opvang bij noodsituaties

Tijdelijk andere functie met behoud interieur en exterieur

Poppodium

Theater

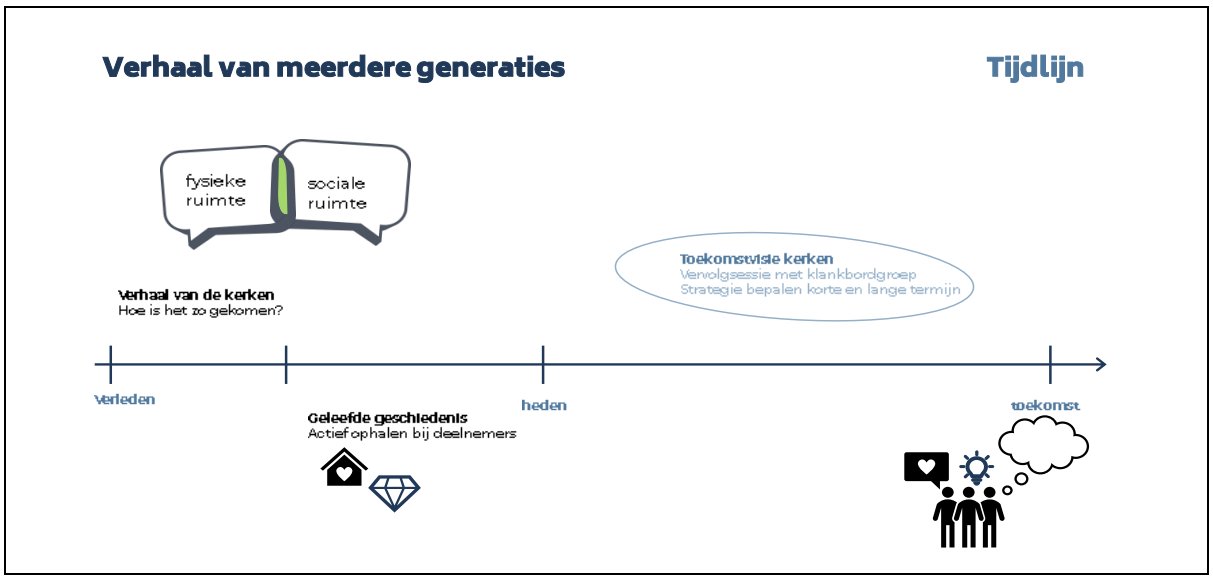
Huiskamer; thuis voelen

Een plek voor samenkomen & ontmoeten

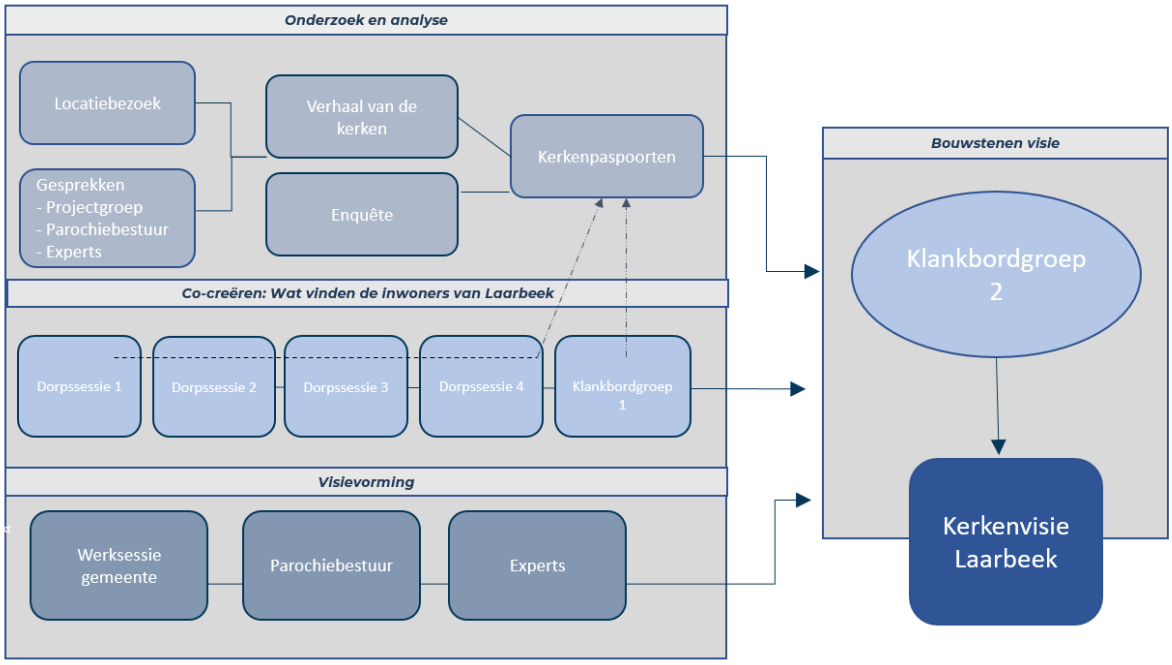
Let op concurrentie dorpshuis

Bijlage 3 Procesverantwoording

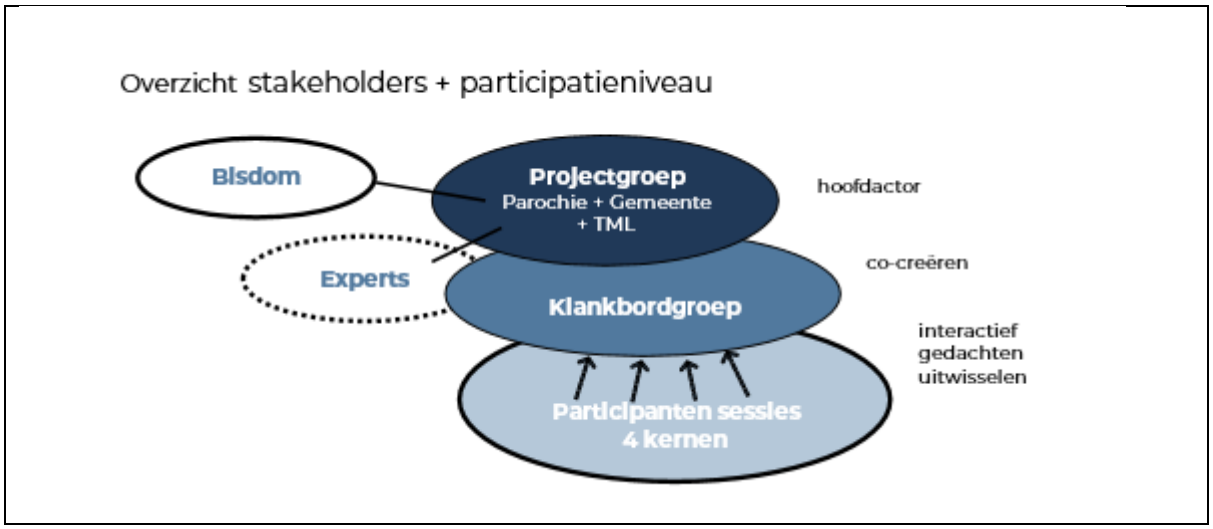
De Kerkenvisie is tot stand gekomen door verschillende fasen te doorlopen. In de eerste fase was er ruimte voor onderzoek en analyse. In de tweede fase stonden de inwoners van de gemeente Laarbeek centraal. De Laarbekenaren konden meedenken over de toekomst van de kerken in hun dorpen.



In de derde fase stond de visievorming centraal. De opgehaalde input werd voorgelegd aan beleidsambtenaren van de gemeente, het parochiebestuur en de experts. Zo vormden zich de bouwstenen voor de conceptvisie en dit is voorgelegd en besproken met de klankbordgroep. Daarna heeft nog een feedbackverwerking plaatsgevonden, wat heeft geresulteerd in dit document.



De Kerkenvisie van Laarbeek is dus tot stand gekomen met behulp van verschillende stakeholders, waarbij verschillende participatieniveaus zijn gebruikt. Hieronder in een figuur weergegeven:



De experts die betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van het document zijn:

- Jasper van Deurzen, adviseur religieus erfgoed en projectleider van de eerste kerkenvisie
- Joris van der Zanden, eigenaar Zandenbouw, bouw - en restauratiebedrijf uit Aarle-Rixtel.
- Ella Marie Martens, communicatie- adviseur van de gemeente met kennis van participatie-trajecten.
- Anthonie Dieleman, adviseur omgevingskwaliteit o.a. van de Omgevingsdienst Zuidoost-Brabant en al 20 jaar actief in Laarbeek.

Een dankbetuiging aan de betrokken inwoners van alle dorpen is op zijn plaats. De dorpssessies zijn drukbezocht en ook was er grote belangstelling voor deelname aan de klankbordgroep. Extra dank aan de parochianen, leden van de heemkundekringen en inwoners die hebben meegedacht tijdens de klankbordgroep bijeenkomsten. Zonder hen was het niet mogelijk geweest om de Laarbeekse aanpak te formuleren.

leon sebregts
architect
architectuurhistoricus

Waardestelling Sint-Servatiuskerk Lieshout

04-04-2022



leon sebregts
architect | architectuurhistoricus
bernard de waalstraat 23
3555 bg utrecht
+31 6 52085099
mail@leonsebregts.nl
www.leonsebregts.nl

Sint-Servatiuskerk

Adres:	Burgemeester van den Heuvelstraat 1, Lieshout
Architect:	J.A. (Jan) de Reus (1909-2004)
Opdrachtgever:	R.K. Kerk Lieshout
Ontwerpjaar:	1960-1961
Bouwjaar:	1961-1962
Bouwstijl:	Naoorlogs modernisme met invloeden van de Bossche School
Status:	Niet beschermd

Op de plek van het voormalige herenhuis Ribbius op de hoek van de Burgemeester van den Heuvelstraat en de Ribbiusstraat in Lieshout staat de rooms-katholieke Sint-Servatiuskerk. De kerk wordt omgeven door de voormalige gracht van het huis. Aan de Burgemeester van den Heuvelstraat geeft de vroegere poort van het huis toegang tot de hoofdentree van de kerk. De zeventiende-eeuwse poort is afkomstig van de Abdij van Binderen bij Helmond en rond 1800 naar Lieshout verplaatst. De poort is een rijksmonument (monumentnummer 25887). Via twee houten bruggen vanaf de Ribbiusstraat en de Franciscushof zijn de beide zij-entrees van de kerk te bereiken. Langs het pad aan de zuidzijde ligt een wat breder gazon met enkele grote bomen. Tussen de bomen staat een vrijstaande klokkentoren. Op de hoek van de Burgemeester van den Heuvelstraat en de Ribbiusstraat staat een Heilig Hartbeeld (1935), op de hoek van de Ribbiusstraat en de Franciscushof een beeldengroep van Christus aan het kruis met Maria en Johannes.

Architect en bouwstijl

De Sint-Servatiuskerk is in 1960-1961 ontworpen door architect Jan de Reus uit Oss en in 1961-1962 gebouwd door aannemer W.A. van der Pas, eveneens uit Oss. De Reus richtte in 1935 een zelfstandig architectenbureau op en ontwierp in de wederopbouwperiode vooral woningen, kerken, kloosters en scholen. Zijn werkgebied lag met name in het katholieke Noord-Brabant. Eind jaren veertig, begin vijftig volgde De Reus in Den Bosch de Cursus Kerkelijke Architectuur (CKA). De architecten van de ‘Bossche School’ pasten hun ontwerpprincipes, waaronder de door monnik en architect Dom Hans van der Laan ontwikkelde maatverhoudingen van het plastische getal, in eerste instantie vooral toe in klassieke en vroegchristelijke gebouwvormen. Vooral het basiliekmodel was populair. Ook de vroege kerken van De Reus hadden deze opzet, zoals de Sint-Lambertuskerk in Maren-Kessel (1952) en de Don Boscokerk in Oss (1954, gesloopt).

Vanaf halverwege de jaren vijftig raakte De Reus net als veel andere katholieke architecten steeds meer geïnspireerd door het Nieuwe Bouwen. De architecten van de Bossche School versoberden hun vormentaal en experimenteerden met moderne bouwtechnieken en vernieuwende materialen als staal en beton. Het basiliekmodel (met kolommen die het zicht belemmerden) werd in deze tweede fase van de Bossche School ingeruild voor het zaalkerkmodel (met vrij zicht op het altaar). Eind jaren vijftig was architect Jan de Jong de eerste die erin slaagde de ontwerpprincipes van Van der Laan in drie kubistische en sobere zaalkerken toe te passen. Diverse andere architecten, waaronder De Reus, gingen meer eclectisch te werk en lieten in hun zaalkerken het dogma van het plastische getal in meer of mindere mate los. In de Sint-Servatiuskerk zijn nog wel typische Bossche School-motieven terug te vinden, zoals de nadruk op constructieve elementen en de dikte van muren, de kracht van de ritmische herhaling en de toepassing van onbewerkte materialen als schoon metselwerk, beton, gewassen grindbeton en hout.

Architectonische en constructieve opzet

De Sint-Servatiuskerk is op hoofdlijnen een doosvormig gebouw met een rechthoekige plattegrond (ongeveer 31 x 42 meter). Het platte dak van de kerkzaal wordt gedragen door rijen vierkante kolommen, die zich onder het plafond verjongen. Aan de noord-, zuid- en oostzijde staan de kolommen binnen de gevels van de kerk. Aan de westzijde staan ze buiten de gevel, waar ze samen met het overstekende dak een monumentaal entreefront vormen. De gevels en kolommen zijn op staal gefundeerd middels een betonnen strokenfundering. Op de betonnen kolommen, die met geel metselwerk zijn omkleed, vormen stalen vakwerkliggers de dakconstructie. De staalconstructie is aan de onderzijde afgewerkt met een plafond van mahoniehouten delen in de lengterichting van de zaal. De 1,60 meter hoge dakrand is eveneens met (verticaal geplaatste) houten latten bekleed en vormt zo in het exterieur een doorlopend, vrij zwaar, horizontaal element.

Aan de beide lange zijden van de kerkzaal zijn lagere, aan het hoofdvolume ondergeschikte aanbouwen aanwezig. In een langgerekt, doosvormig volume aan de zuidzijde zijn onder andere de sacristie, een vergaderruimte en een keuken opgenomen. De installatieruimte aan de oostkant is voorzien van een torenvormige schoorsteen. De aanbouw aan de noordzijde heeft een wat vrijere plattegrond en bestaat uit drie delen. De aanbouw herbergt aan de westkant een doopkapel op een halfronde plattegrond en aan de oostkant een devotiekapel en een dagkapel op een half-ovale plattegrond. De beide volumes hebben een hangend betonnen dak dat vanaf de hoeken iets afloopt. De halfronde doopkapel en devotiekapel hebben in het dak een oculus. Tussen de organisch vormgegeven volumes bevindt zich een doosvormig volume met een gevel van glas-in-lood in een repeterende, vrije vlakverdeling. In deze gevel is de zij-entree van de kerk opgenomen.

De gevels van de kerk zijn opgetrokken in schoon metselwerk in een vrij verband (‘schots en scheef’). Hierin zijn bakstenen in verschillende tinten en met zowel strek, kop als platte kant verwerkt. De gevels zijn opgemetseld rondom een betonskelet. De oostgevel is geheel gesloten. Centraal in deze gevel bevindt zich een kruis van gecementeerd metselwerk. De beide langsgevels hebben boven en aan weerszijden van de aanbouwen glasstroken. Het glas is in ranke, stalen kozijnen gevat en ligt terug in de gevel waardoor het dak en de metselwerk wanden zich sterk profileren. De westgevel heeft onder het doorstekende dak over de gehele breedte een glasstrook.

De vrijstaande klokkentoren werd in 1971 aan de kerk geschonken door de in Lieshout gevestigde bierbrouwerij Bavaria. De toren heeft een vierkante, betonnen fundering/voet en bestaat uit drie blauw geschilderde, stalen H-profielen. De profielen lopen naar boven taps toe en worden daar omsloten door drie stalen ringen, waarbinnen drie klokken hangen.

Interieur

Het schoon metselwerk in vrij verband van het exterieur is in het interieur doorgezet. De vloer bestaat uit rechthoekige platen van gewassen grindbeton. In de stroken tussen de kolommen is hierbij een fijnere toeslag gebruikt. Voor in de kerk (oostzijde) bevindt zich een podium (suppedaneum) met treden van zwart hardsteen. Zowel het altaar als het zijaltaar staat op een extra verhoging. De marmeren breukstenen waarmee de twee verhogingen zijn ingelegd, zijn afkomstig uit de oude Servatiuskerk, die tot 1967 aan de Heuvel stond. Het altaar bestaat uit een zandstenen voet met beeldhouwwerk rondom (afbeeldingen van de wonderbaarlijke broodvermenigvuldiging, de wonderbaarlijke visvangst, de mannaregen en de bruiloft van Kana) met daarop een zwaar, betonnen blad. Het kruis, de kandelaars en het tabernakel op het betonnen zijaltaar zijn ontworpen door edelsmid Harry van den Thillart uit Den Bosch. Links naast het podium staat een orgel. Het is in 1967 gebouwd door Bernard Pels & Zoon uit Alkmaar. Het front van het orgel is versierd met opaline panelen door Arnoud Paashuis uit Vught. Pastoor Floris van der Putt, tevens musicus en componist, had een grote invloed op het concept en de vormgeving van het orgel.

Het oorspronkelijke kerkmeubilair is opgesteld in zes rijen. Het vertoont stilistisch grote verwantschap met het typische, door Dom Hans van der Laan en Jan de Jong ontworpen meubilair van de Bossche School. De zittingen, rugleuningen en voetenbanken van de langgerekte banken bestaan uit groen gebeitst hout, de onderstellen uit grijs geschilderde, stalen profielen.

In de loop der tijd hebben er in het interieur van de kerk enkele wijzigingen plaatsgevonden. De dagkapel is dichtgezet met een wand van zware houten kozijnen met glas. Links en rechts van het houten portaal bij de hoofdentree zijn in een gelijke vormgeving en materialisering kasten gemaakt. De drie biechtstoelen aan de zuidzijde zijn omgevormd tot kastruimten. De vier heiligenbeelden op de kolommen en de achterwand achter het podium zijn recent geplaatst.

Waardering

1. Cultuurhistorische waarden
    - Van belang als uitdrukking van de Rooms-Katholieke Kerk in Noord-Brabant. De kerk heeft letterlijk en figuurlijk een centrale positie in de gemeenschap. Het gebouw is nog steeds als kerk in gebruik, wat niet vanzelfsprekend is voor kerken van deze omvang. Veel vergelijkbare kerken zijn gesloopt of herbestemd.

2. Architectuurhistorische waarden
    - Van belang vanwege de plaats in het oeuvre van de regionaal bekende architect Jan de Reus. De kerk toont De Reus' ontwikkeling richting een meer moderne vormentaal, een ontwikkeling die bij veel katholieke architecten rond de jaren zestig van de vorige eeuw plaatsvond. De Sint-Servatiuskerk is een van de weinige gebouwen van De Reus die nog grotendeels in oorspronkelijke staat verkeert.
    - Van belang als voorbeeld van een doosvormige zaalkerktypologie, zoals deze na WOII veel zijn gebouwd. Met moderne constructiemethoden (betonnen kolommen, dakconstructie van stalen vakwerkliggers) zijn grote overspanningen verkregen, waardoor het zicht op het altaar vanuit de gehele kerk optimaal is. De grootsheid van de ruimte dwingt respect af.
    - Van belang vanwege de invloeden van de Bossche School: de nadruk op constructieve elementen en de dikte van muren, de kracht van de ritmische herhaling (kolommen) en de toepassing van onbewerkte materialen als schoon metselwerk, beton, gewassen grindbeton en hout. De kerkbanken zijn qua vormgeving en materialisering verwant aan de kerkbanken die Dom Hans van der Laan en Jan de Jong ontwierpen.
    - Van belang vanwege de hoge mate van vakmanschap wat betreft verhoudingen, detaillering en materiaalgebruik. De vormgeving van de kerk is in zijn combinatie van moderne vormen en constructietechnieken en ambachtelijke, onafgewerkte materialen uiterst verfijnd en evenwichtig.
    - Van belang vanwege de oorspronkelijke staat van de kerk. Het exterieur verkeert vrijwel geheel in oorspronkelijke staat. Slechts voor het glas-in-lood rond de zij-entree zijn voorzetramen geplaatst. In het interieur zijn in de loop der tijd enkele (vrij kleine) aanpassingen gedaan (dagkapel dichtgezet met wand, biechtstoelen omgevormd tot kastruimte, kasten toegevoegd rondom portaal hoofdentree).
    - Van belang vanwege de aanwezigheid van het oorspronkelijke kerkmeubilair (o.a. kerkbanken, altaar, zijaltaar, doopvont, orgel van Bernard Pels & Zoon) en diverse oorspronkelijke kerkattributen (o.a. kruis, kandelaars en tabernakel op het zijaltaar door Harry van den Thillart). Ook de oorspronkelijke hangarmaturen zijn nog aanwezig.

3. Situationele en ensemblewaarden
    - Van belang als solitair, grootschalig bouwwerk op een historisch belangrijke plek in het dorp Lieshout. De kerk verrees op de plek van Huize Ribbius. De gracht rondom het huis en de zeventiende-eeuwse toegangspoort zijn bij de bouw van de kerk behouden. De in 1971 toegevoegde klokkentoren is een markante aanvulling op het ensemble. Het Heilig Hartbeeld op de hoek van de Ribbiusstraat en de Burgemeester van den Heuvelstraat vormt een herkenningspunt.
    - Van belang vanwege de modernistische vormgeving met invloeden van de Bossche School. Aan de Franciscushof zijn later op de Bossche School geïnspireerde woningen gebouwd.
    - Van belang vanwege de vier 'verschillende gezichten' van de kerk. Hoewel de kerk een eenheid is, is iedere gevel anders vormgegeven: volledig gesloten aan de oostzijde, kubistisch met veel glas aan de zuidzijde, monumentaal dankzij kolommen aan de westzijde en meer organisch met veel glas aan de noordzijde. De driedeling in de aanbouw langs de Ribbiusstraat zorgt ervoor dat de kerk zich in schaal voegt tussen de woningen aan de overzijde van de straat.

4. Identiteitswaarde
    - Van belang als belangrijk herkenningspunt in het dorp Lieshout, dankzij ligging en vormgeving. Als enige kerk in functie fungeert het gebouw als centrum van de gemeenschap.

5. Belevingswaarde
    - Van belang vanwege de bijzondere daglichttoetreding. Het hoog opgetrokken muurwerk schermt de kerk af van de buitenwereld. De Reus creëerde een in zichzelf gekeerde, mystieke ruimte die dankzij de strookvensters bovenin en de glasvlakken bezijden de aanbouwen toch in verbinding staat met de buitenwereld. Het invallende daglicht zorgt voor prachtige schaduwen in de kerk. De weidse, lichte kerkruimte staat in open verbinding (op de dichtgezette dagkapel na) met een drietal kapellen, die een meer besloten en intiem karakter hebben.
    - Van belang vanwege de collectieve herinnering die de kerk inneemt bij een groot deel van de inwoners van Lieshout (huwelijken, uitvaarten, bijzondere diensten).
    - Van belang vanwege de oorspronkelijke staat, waardoor de kerk de sfeer van de jaren zestig ademt.



Reis naar Italië met deelnemers van de Cursus Kerkelijke Architectuur (1952). Jan de Reus is de vijfde van links (De Haan en Haagsma, 2010).



Huize Ribbius met de Poort van Binderen op een ansichtkaart uit 1910 (Wikipedia).



De Sint-Servatiuskerk, waarschijnlijk vlak na de bouw in 1962 (Beeldbank Brabants Historisch Informatie Centrum, 1938-265-00010).









Impressies van de Sint-Servatiuskerk (Sebregts, 2022).









Impressies van de Sint-Servatiuskerk (Sebregts, 2022).

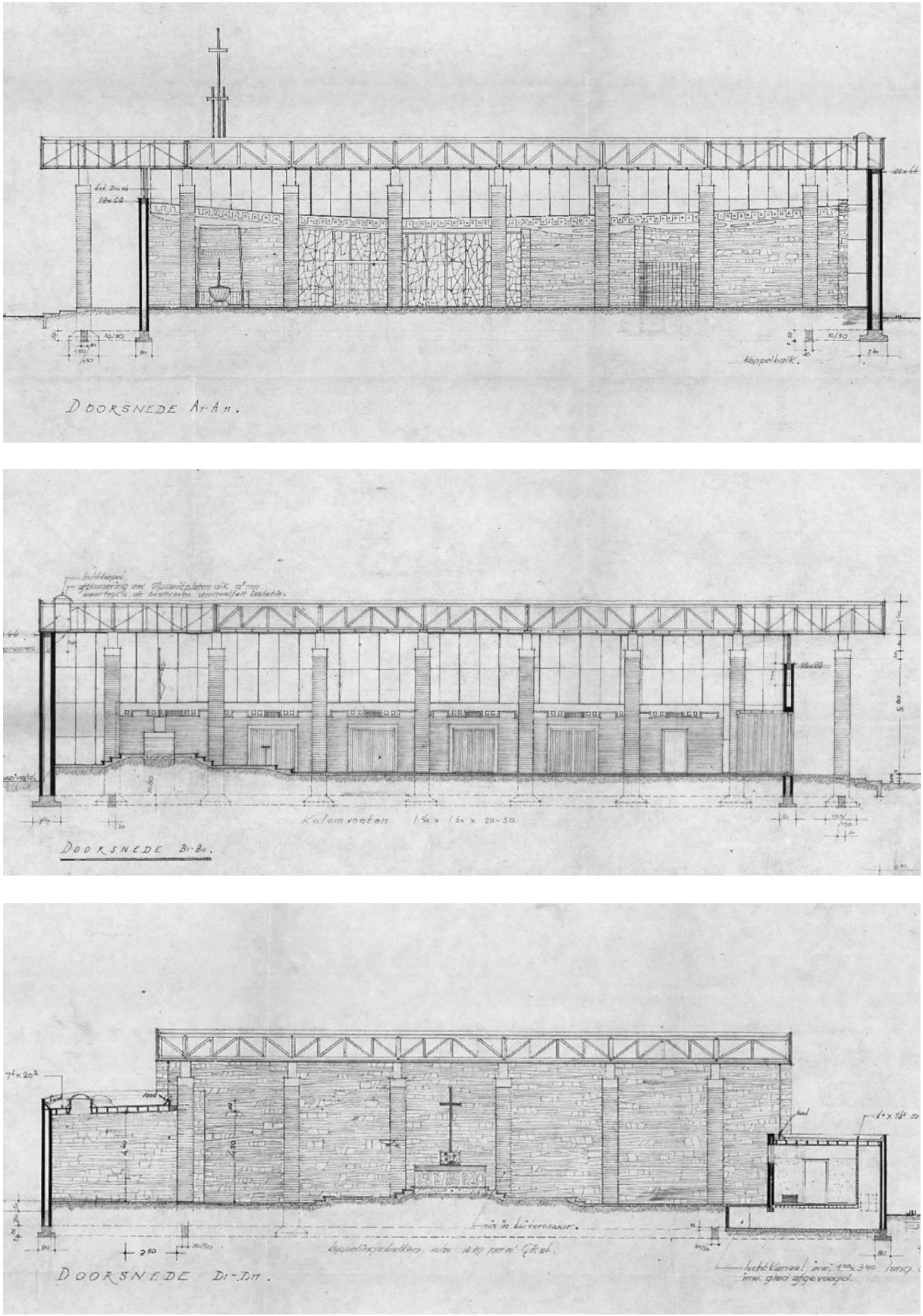




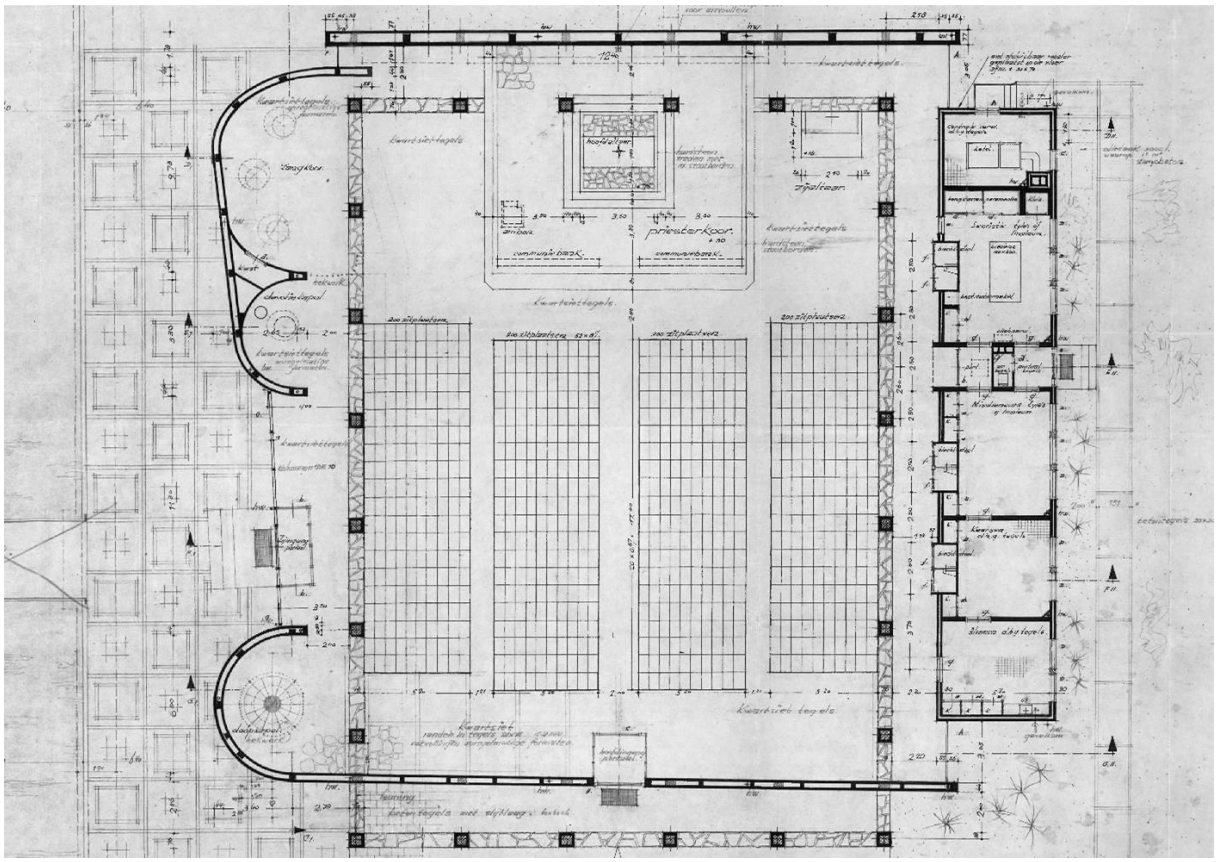




Impressies van de Sint-Servatiuskerk (Sebregts, 2022).



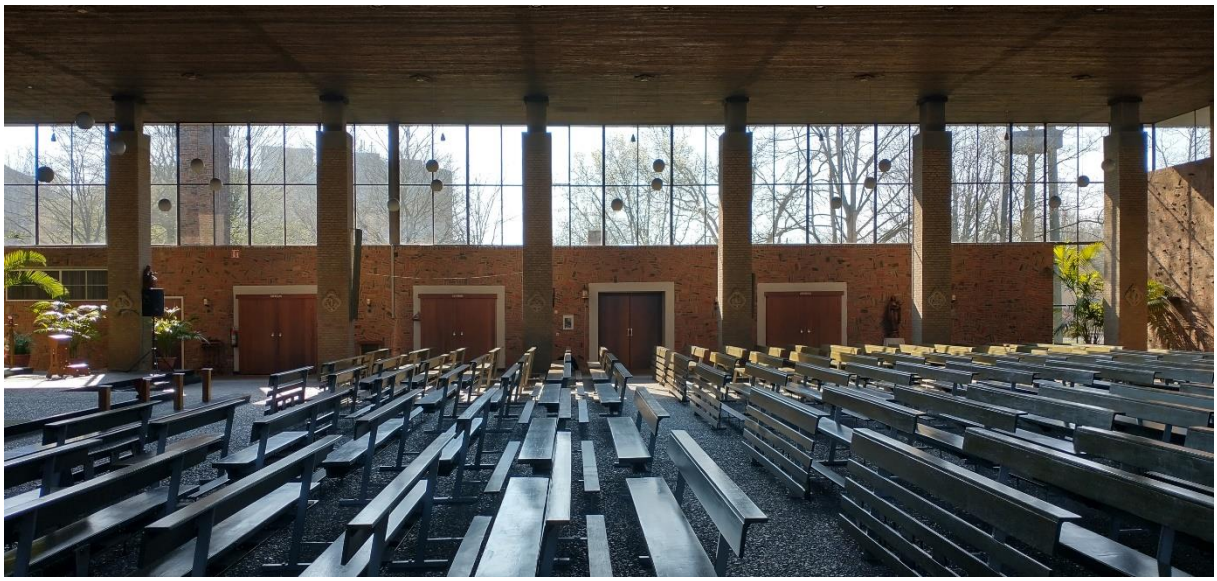
Langsdoorsneden (boven en midden) en dwarsdoorsnede over de Sint-Servatiuskerk (1961). De kerk is niet volledig volgens deze ontwerptekeningen uitgevoerd. De toren boven de doopkapel is bijvoorbeeld nooit gerealiseerd en ook het podium kreeg uiteindelijk een andere vorm (Bouwdossier gemeente Laarbeek).



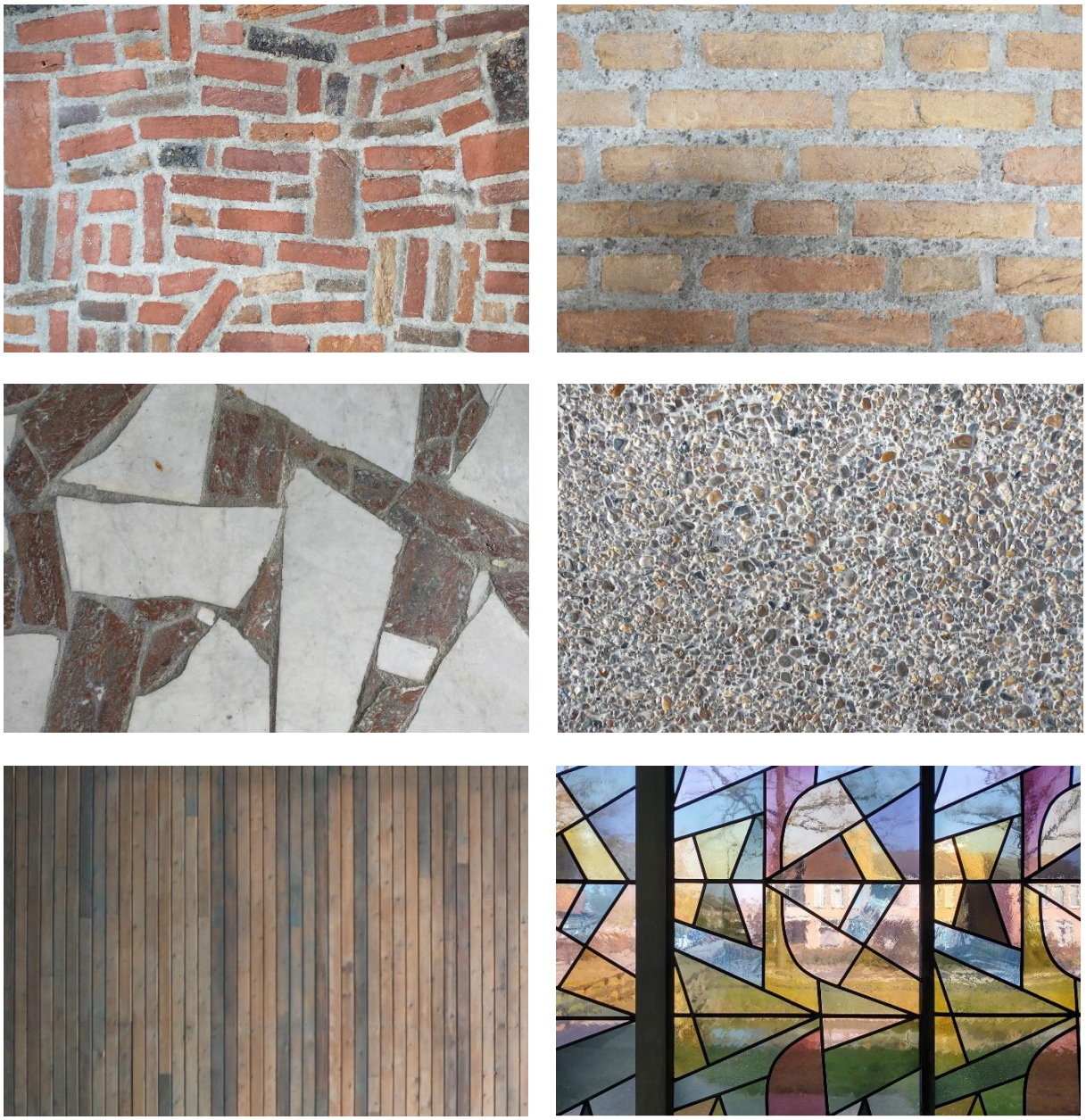
Ontwerpplattegrond van de Sint-Servatiuskerk (1961) (boven). Diverse onderdelen (o.a. de indeling van de rechthoekige aanbouw) zijn niet volgens deze tekening uitgevoerd. De uiteindelijk gerealiseerde opzet is te zien in de plattegrond bij de bouwaanvraag voor de bouw van de losstaande klokkentoren (1971) (onder) (Bouwdossier gemeente Laarbeek).







Impressies van het interieur van de Sint-Servatiuskerk (Sebregts, 2022).

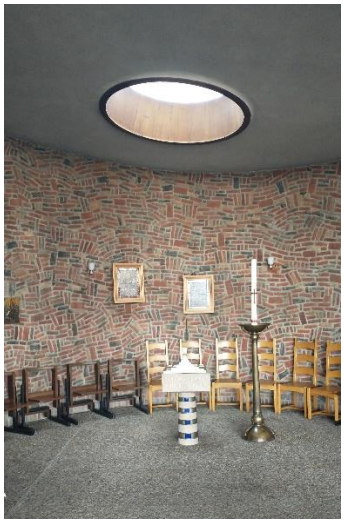


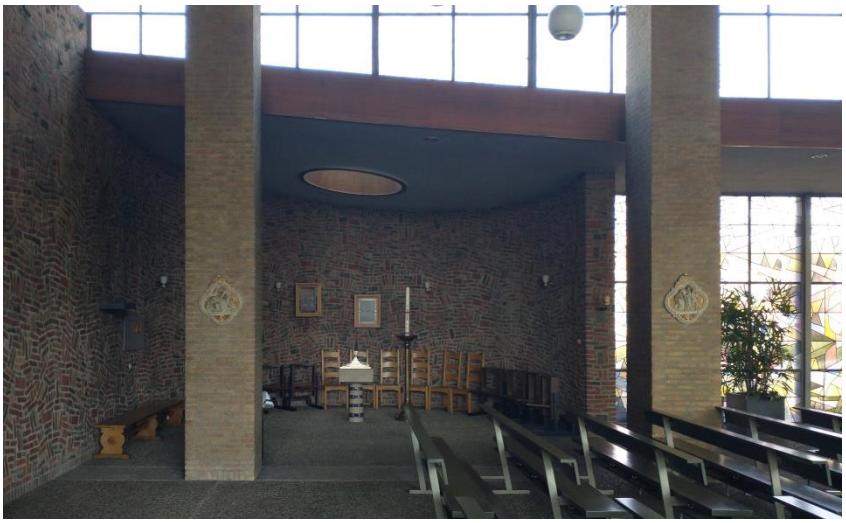
Overzicht van de toegepaste materialen in de Sint-Servatiuskerk (Sebregts, 2022).



Orgel en kerkbanken in de Sint Servatiuskerk (Sebregts, 2022).

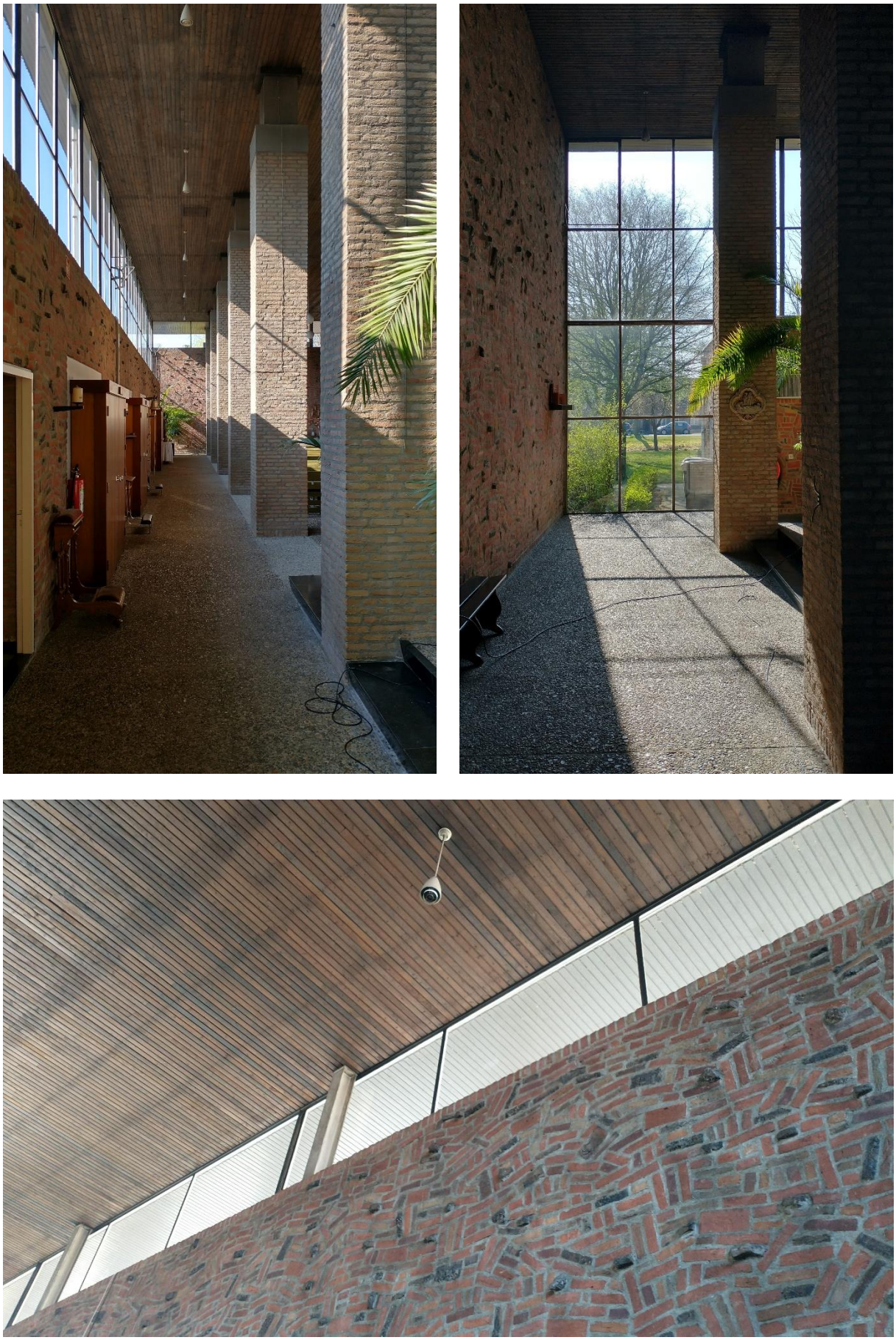








Impressies van het interieur van de Sint-Servatiuskerk (Sebregts, 2022).



Impressies van het interieur van de Sint-Servatiuskerk (Sebregts, 2022).

Raadpleging kerkenvisie gemeente Laarbeek

Juni 2022

INLEIDING EN SAMENVATTING

AANLEIDING

De gemeente Laarbeek werkt samen met het bestuur van Parochie Zalige Pater Eustachius aan een toekomstvisie voor alle kerken in de gemeente Laarbeek. De kerken worden niet meer zo intensief gebruikt als vroeger. Bovendien zijn de kerken zijn te groot en te kostbaar om door een klein aantal vrijwilligers onderhouden te worden. De parochie en de gemeente denken daarom samen na over een toekomstvisie voor de kerkgebouwen.

DOEL

Met dit onderzoek wil de gemeente Laarbeek meten hoe de inwoners van de gemeente denken over de toekomst van de kerken in de gemeente. De inzichten uit deze rapportage worden meegenomen bij het opstellen van de toekomstvisie voor de kerken.

SAMENVATTING

De helft van de respondenten geeft aan nooit gebruik te maken van de kerk. Bijna een derde van de respondenten (29%) gaat jaarlijks naar de kerk. 13% van de respondenten maakt maandelijks gebruik van de kerk en 8% van de respondenten wekelijks.

38% van de respondenten geeft aan geen binding te hebben met een kerk in de gemeente Laarbeek. Respondenten die binding hebben met een kerk in de gemeente, geven relatief vaak aan binding te hebben met de kerk in hun eigen woonplaats. Respondenten die binding hebben met een van de genoemde kerken, is gevraagd welke invulling van het kerkgebouw zij graag zien in de toekomst. Bij alle kerken, behalve bij de Servatiuskerk in Lieshout, geven respondenten het vaakst aan: 'Blijven zoals het nu is'. De meerderheid van de respondenten geeft aan nergens anders naar toe te gaan als ze niet meer naar de kerk kunnen gaan waar ze binding mee hebben (64%).

Voor de helft van de respondenten heeft de kerk als betekenis een herkenningspunt in het dorp. 28% van de respondenten geeft aan dat de kerk een plek voor bezinning is. 21% ziet de kerk als een plek voor geloof/religieuze beleving. Voor een kwart van de respondenten heeft de kerk geen betekenis voor zichzelf.

ONDERZOEKSVERANTWOORDING

ONDERZOEKSVERANTWOORDING

RAPPORTAGE

In dit rapport zijn de resultaten visueel weergegeven, waarbij tekstueel duiding wordt gegeven. Naast het totaalniveau zijn de resultaten ook geanalyseerd op subniveau. Hierbij is gekeken naar de variabelen leeftijd, woonplaats en wel of niet-kerkganger. Respondenten die wekelijks/maandelijks gebruik maken van de kerk worden gezien als kerkgangers, respondenten die jaarlijks/nooit gebruik maken van de kerk worden gezien als niet-kerkgangers. In de tekst benoemde verschillen betreffen altijd statistisch significante en relevante verschillen.

Leeftijd	Woonplaats	Kerkganger
<45 jaar	Aarle-Rixtel	Wel kerkganger (wekelijks/maandelijks gebruik kerk)
45 - 70 jaar	Beek en Donk	Niet-kerkganger (jaarlijks/nooit gebruik kerk)
70+	Lieshout	
	Mariahout	

METHODIEK

- Alle leden (16+) van TipLaarbeek hebben mee kunnen doen aan het onderzoek.
- Op 19 mei 2022 is een e-mail gestuurd met een link naar de online vragenlijst aan alle leden van TipLaarbeek.
- Op 25 mei 2022 is een herinnering gestuurd aan alle niet-responderen panelleden van TipLaarbeek.
- Op 31 mei 2022 is nogmaals een herinnering gestuurd aan alle niet-responderende panelleden van TipLaarbeek.
- Een openbare hyperlink is gedeeld via verschillende (sociale) media kanalen van de gemeente Laarbeek.
- Respondenten zijn tot 22 juni 2022 in de gelegenheid geweest om de online vragenlijst in te vullen.
- Alle respondenten hebben de vragenlijst anoniem ingevuld.

RESPONS

In totaal hebben n=545 respondenten aan het onderzoek deelgenomen. De maximale foutmarge bij een steekproefgrootte van n=545 bedraagt 4,1% (bij een betrouwbaarheidsniveau van 95%)*.

Om de resultaten van het onderzoek representatief te maken voor de inwoners van de gemeente Laarbeek, zijn deze herwogen naar de populatie-verhoudingen voor wat betreft de variabele woonplaats. Op deze pagina zijn de respons- en populatieverhoudingen tegen elkaar afgezet voor wat betreft geslacht, leeftijd en woonplaats.

Woonplaats	Respons	Populatie
Aarle-Rixtel	22%	26%
Beek en Donk	43%	46%
Lieshout	20%	20%
Mariahout	10%	9%
Onbekend	4%	-

Leeftijd	Respons	Populatie
<45 jaar	23%	38%
45 - 70 jaar	49%	43%
70+	24%	19%
Onbekend	5%	-

Geslacht	Respons	Populatie
Man	49%	51%
Vrouw	49%	49%
X	0%	-
Onbekend	2%	-

DE GEMEENTE LAARBEEK WERKT OP DIT MOMENT SAMEN MET HET BESTUUR VAN PAROCHIE ZALIGE PATER EUSTACHIUS AAN EEN TOEKOMSTVISIE VOOR ALLE KERKEN IN LAARBEEK. DE KERKEN WORDEN NIET MEER ZO INTENSIEF GEBRUIKT ALS VROEGER. ZIJ WORDEN TE GROOT EN TE KOSTBAAR OM DOOR EEN KLEIN AANTAL VRIJWILLIGERS ONDERHOUDEN TE WORDEN. DAAROM DENKEN DE PAROCHIE EN DE GEMEENTE SAMEN NA OVER DE TOEKOMST VAN DE KERKGEBOUWEN. DE GEZAMENLIJKE KERKENVISIE WORDT DIT JAAR OPGESTELD DOOR HET EXTERN ADVIESBUREAU THE MISSING LINK EN IS VOOR HET EINDE VAN HET JAAR KLAAR.

KERKEN SPELEN EEN BELANGRIJKE ROL IN DE KERNEN VAN ONZE GEMEENTE. NIET ALLEEN ZIJN ZE BEELDBEPALEND, ZE ROEPEN SOMS HERINNERINGEN OP OF ZIJN EEN VERTROUWDE PLEK IN EEN DORP. WE VINDEN HET BELANGRIJK DAT ALLE INWONERS VAN ONZE GEMEENTE KUNNEN MEEDENKEN OVER DE TOEKOMST VAN DE KERKEN. DAAROM HEBBEN WE DEZE KORTE VRAGENLIJST GEMAAKT, DIE JE SNEL KUNT INVULLEN. HET KOST JE MISSCHIEN TWEE MINUTEN, MAAR HET GEEFT ONS VEEL INFORMATIE!

NAAST DEZE VRAGENLIJST ORGANISEREN WE BIJEENKOMSTEN WAAR JE JE STEM KUNT LATEN HOREN. DE BIJEENKOMSTEN ZIJN GEPLAND OP DE VOLGENDE DATA. WE HOPEN JE OP ÉÉN VAN DE BIJEENKOMSTEN TE ZIEN:
- 31 MEI 19.30 – 21.30 UUR ONTMOETINGSCENTRUM, BEEK EN DONK
- 7 JUNI 19.30 – 21.30 UUR DE DREEF, AARLE-RIXTEL
- 14 JUNI 19.30 – 21.30 UUR BUURTHUIS, MARIAHOUT
- 21 JUNI 19.30 – 21.30 UUR DORPSHUIS, LIESHOUT

RESULTATEN

KERKGANGERS

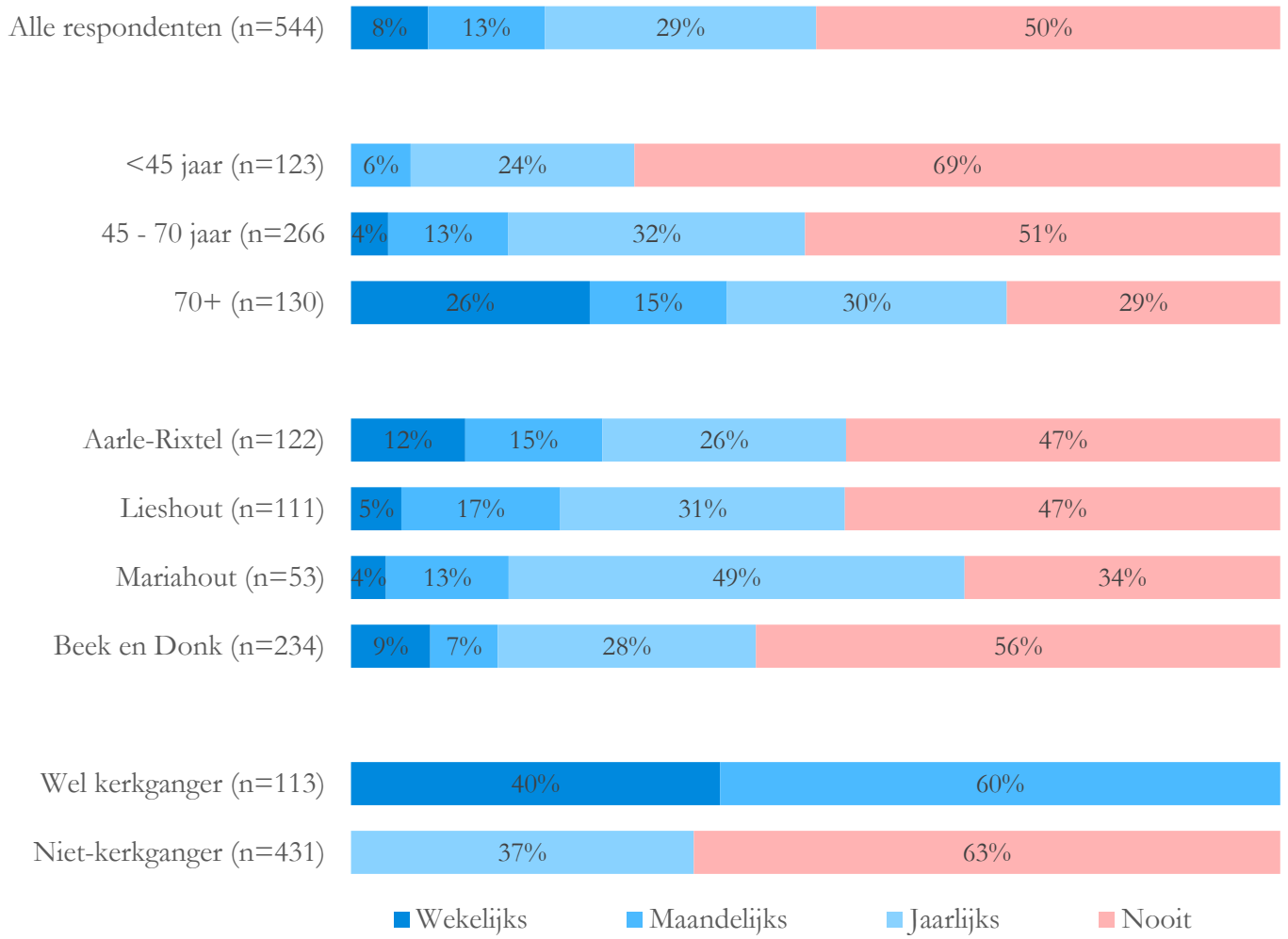
De helft van de respondenten geeft aan nooit gebruik te maken van de kerk. Bijna een derde van de respondenten (29%) gaat jaarlijks naar de kerk. 21% van de respondenten is wel kerkganger (maakt wekelijks (8%) of maandelijks (13%) gebruik van de kerk).

Leeftijd

Naarmate men jonger is, geeft men relatief vaker aan nooit gebruik te maken van de kerk (<45 jaar: 69%, 45 - 70 jaar: 51% en 70+: 29%). 70+'ers (26%) geven relatief vaker dan de andere leeftijdscategorieën aan wekelijks gebruik te maken van de kerk (<45 jaar: 0% en 45 - 70 jaar: 4%).

Woonplaats

Respondenten uit Lieshout (17%) geven relatief vaker dan respondenten uit Beek en Donk (7%) aan maandelijks gebruik te maken van de kerk. Respondenten uit Mariahout (49%) geven vaker dan respondenten uit Aarle-Rixtel (26%) en Beek en Donk (28%) aan jaarlijks gebruik te maken van de kerk. Daarnaast geven respondenten uit Beek en Donk (56%) relatief vaker aan nooit gebruik te maken van de kerk in vergelijking met respondenten uit Mariahout (34%).



Introductie vraag: Je kunt op verschillende manieren gebruik maken van de kerk, bijvoorbeeld door naar de mis te gaan, een kaarsje op te steken of voor een doop, communie, vormsel en/of uitvaart.

2. Hoe vaak maak je gebruik van de kerk?

Basis: Alle respondenten

BINDING KERKEN

61% van de respondenten heeft binding met minimaal één kerk in de gemeente Laarbeek. 38% van de respondenten geeft aan geen binding te hebben met een kerk in de gemeente Laarbeek.

Leeftijd

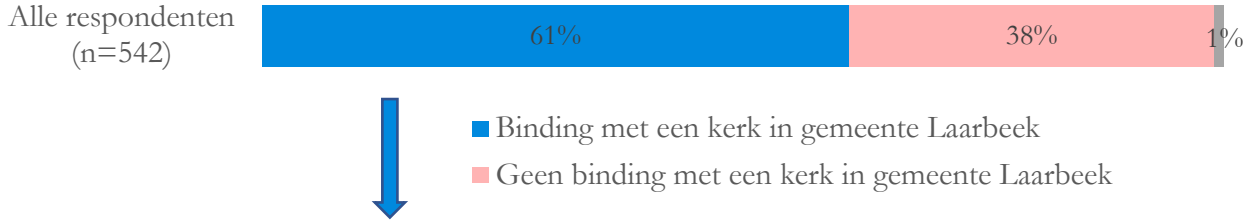
Respondenten <45 jaar (46%) geven relatief vaker aan geen binding te hebben met een kerk in de gemeente in vergelijking met 45 - 70 jarigen (41%) en 70+'ers (28%).

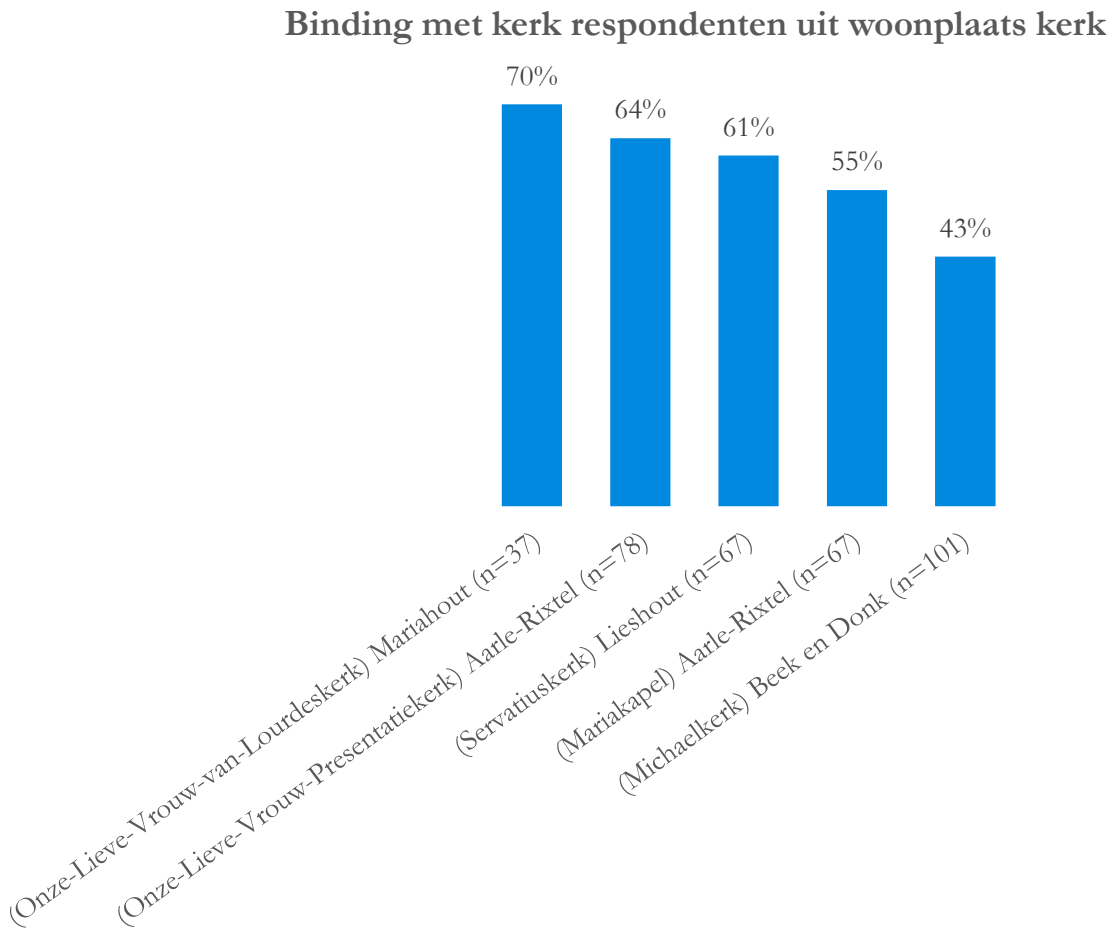
Woonplaats

Respondenten die binding hebben met een kerk in de gemeente, geven relatief vaak aan binding te hebben met de kerk in hun eigen woonplaats. Zie de grafiek hiernaast voor details.

Kerkganger

Respondenten die niet-kerkganger zijn (48%), geven relatief vaker aan geen binding te hebben met een kerk in de gemeente dan respondenten die wel kerkganger zijn (3%).





Introductie vraag: Iedere kern van de gemeente Laarbeek heeft een kerk, in Aarle-Rixtel zijn er zelfs twee kerken. Met een kerk kun je binding hebben/voelen en dit hoeft niet alleen met de kerk uit je eigen woonplaats te zijn. Bijvoorbeeld omdat je hier je eerste communie hebt gedaan, je er getrouwd bent of omdat je hier altijd naar de mis gaat.

1. Met welke kerk(en) in onze gemeente heb je binding? (Meerdere antwoorden mogelijk)

Basis: Alle respondenten
n=542

INVULLING KERKGEBOUWEN

Respondenten die binding hebben met een van de genoemde kerken is gevraagd welke invulling van het kerkgebouw zij graag zien in de toekomst. Bij alle kerken, behalve bij de Servatiuskerk in Lieshout, geven respondenten relatief het vaakst aan: 'Blijven zoals het nu is'.

In het algemeen geven kerkgangers relatief vaker dan niet-kerkgangers aan dat ze in de toekomst graag zien dat het kerkgebouw blijft zoals het nu is. Naarmate respondenten ouder zijn, geven ze relatief vaker aan: 'Blijven zoals het nu is'. Naarmate respondenten jonger zijn, geven ze relatief vaker aan een maatschappelijke of commerciële invulling.

Respondenten die binding hebben met Servatiuskerk in Lieshout geven het vaakst aan een maatschappelijke functie (59%) en een deel van de kerk behouden als kleine kapel (43%). Respondenten die binding hebben met de Onze-Lieve-Vrouw-van-Lourdeskerk in Mariahout geven het vaakst aan: 'Blijven zoals het nu is' (46%) en 'Een deel van de kerk behouden als kleine kapel' (37%). Respondenten die binding hebben met de Michaelkerk in Beek en Donk geven relatief het vaakst aan dat het kerkgebouw moet blijven zoals het nu is (47%), gevolgd door een maatschappelijke functie (38%). 'Blijven zoals het nu is' wordt door respondenten die binding hebben met de Mariakapel in Aarle-Rixtel (89%) het vaakst benoemd. Respondenten die binding hebben met de Onze-Lieve-Vrouw-Presentatiekerk in Aarle-Rixtel noemen relatief het vaakst 'Blijven zoals het nu is' (54%) en een maatschappelijke functie (48%).

Kerk	Blijven zoals het nu is	Deel kerk behouden als kleine kapel	Maatschappelijke functie	Commerciële invulling	Woningen	Andere functie	Geen voorkeur/ weet niet
Servatiuskerk in Lieshout (n=86)	21%	43%	59%	21%	31%	18%	7%
Onze-Lieve-Vrouw-van-Lourdeskerk in Mariahout (n=70)	46%	37%	36%	11%	25%	15%	3%
Michaelkerk in Beek en Donk (n=119)	47%	34%	38%	13%	20%	9%	6%
Mariakapel in Aarle-Rixtel (n=91)	89%	4%	12%	7%	2%	7%	1%
Onze-Lieve-Vrouw-Presentatiekerk in Aarle-Rixtel (n=103)	54%	26%	48%	19%	19%	17%	4%

Introductie vraag: Als we kijken naar de toekomst, naar de invulling van het kerkgebouw.

>> Welke invulling zou jij dan graag zien in het kerkgebouw van de Servatiuskerk in Lieshout/Onze-Lieve-Vrouw-van-Lourdeskerk in Mariahout/Michaelkerk in Beek en Donk/Onze-Lieve-Vrouw-Presentatiekerk in Aarle-Rixtel/Mariakapel in Aarle-Rixtel? (Meerdere antwoorden mogelijk)

Basis: Respondenten die binding hebben met een van de genoemde kerken

INVULLING KERKGEBOUWEN – DEEL BEHOUDEN ALS KLEINE KAPEL

Respondenten die binding hebben met een van de genoemde kerken is gevraagd naar de invulling van het kerkgebouw in de toekomst. Daarbij is gekeken hoe vaak respondenten hebben aangegeven: 'Een deel van de kerk behouden als kleine kapel' in combinatie met een maatschappelijke functie, commerciële invulling, woningen of andere functie. Respondenten geven in het algemeen het vaakst aan 'Een deel van de kerk behouden als kleine kapel' in combinatie met een maatschappelijke functie.

Kerk	Deel kerk behouden als kleine kapel in Servatiuskerk in Lieshout*	Deel kerk behouden als kleine kapel in Onze-Lieve-Vrouw-van-Lourdeskerk in Mariahout**	Deel kerk behouden als kleine kapel in Michaelkerk in Beek en Donk***	Deel kerk behouden als kleine kapel in Mariakapel in Aarle-Rixtel****	Deel kerk behouden als kleine kapel in Onze-Lieve-Vrouw-Presentatiekerk in Aarle-Rixtel*****
Maatschappelijke functie	24	11	22	3	18
Commerciële invulling	3	2	6	1	6
Woningen	15	9	9	0	6
Andere functie	4	4	2	1	2

*In totaal hebben 86 respondenten de neerkeuzevraag beantwoordt welke invulling ze graag zien in het kerkgebouw van de Servatiuskerk in Lieshout.
**In totaal hebben 70 respondenten de neerkeuzevraag beantwoordt welke invulling ze graag zien in het kerkgebouw van de Onze-Lieve-Vrouw-van-Lourdeskerk in Mariahout.
***In totaal hebben 119 respondenten de neerkeuzevraag beantwoordt welke invulling ze graag zien in het kerkgebouw van de Michaelkerk in Beek en Donk.
****In totaal hebben 91 respondenten de neerkeuzevraag beantwoordt welke invulling ze graag zien in het kerkgebouw van de Mariakapel in Aarle-Rixtel.
*****In totaal hebben 103 respondenten de neerkeuzevraag beantwoordt welke invulling ze graag zien in het kerkgebouw van de Onze-Lieve-Vrouw-Presentatiekerk in Aarle-Rixtel.

Introductie vraag: Als we kijken naar de toekomst, naar de invulling van het kerkgebouw.

>> Welke invulling zou jij dan graag zien in het kerkgebouw van de Servatiuskerk in Lieshout/Onze-Lieve-Vrouw-van-Lourdeskerk in Mariahout/Michaelkerk in Beek en Donk/Onze-Lieve-Vrouw-Presentatiekerk in Aarle-Rixtel/Mariakapel in Aarle-Rixtel? (Meerdere antwoorden mogelijk)

Basis: Respondenten die binding hebben met een van de genoemde kerken

BEZOEK ‘ANDERE’ KERK

De meerderheid van de respondenten geeft aan nergens anders naar toe te gaan als ze niet meer naar de kerk kunnen gaan waar ze binding mee hebben (64%).

Leeftijd

<45 jaar (75%) en 45 - 70 jaar (68%) geven relatief vaker aan nergens anders naar toe te gaan dan 70+’ers (47%).

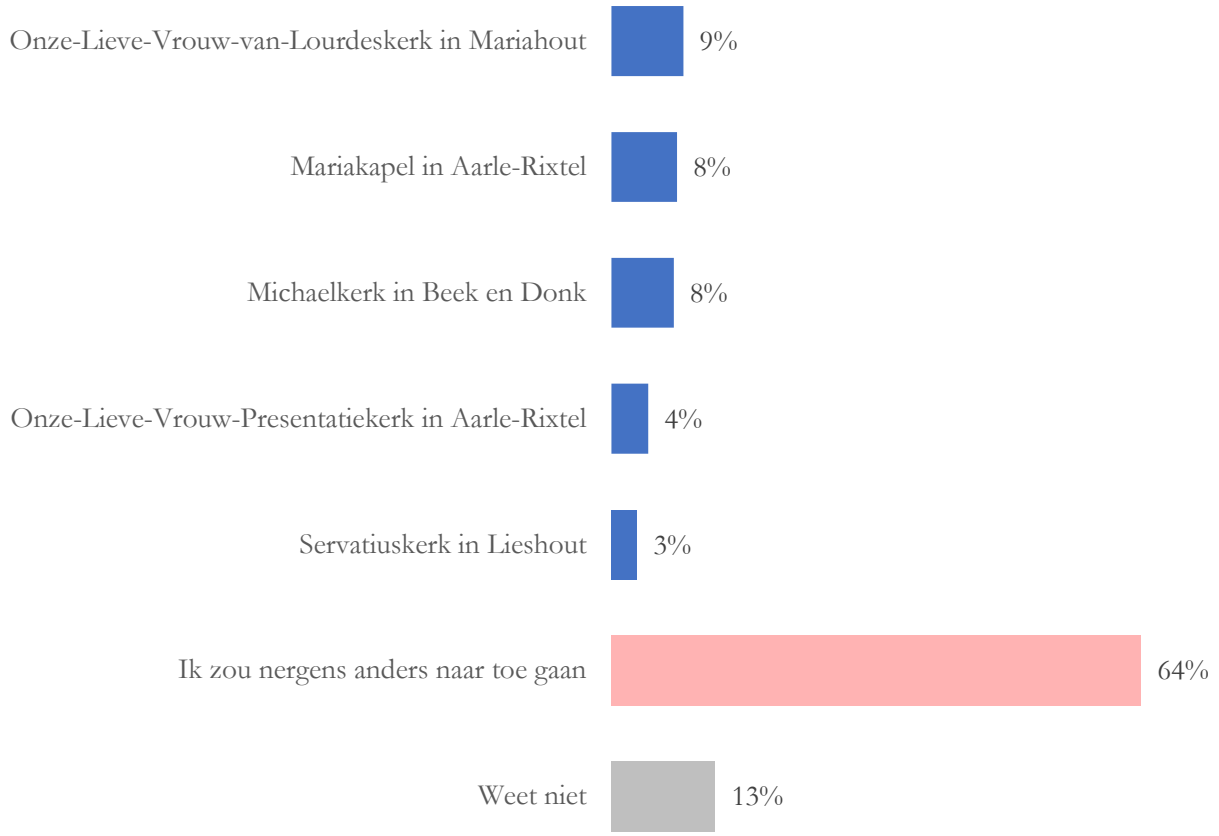
Woonplaats

Respondenten uit Mariahout (15%) geven relatief vaker dan respondenten uit Aarle-Rixtel (1%) en Beek en Donk (2%) aan naar de Servatiuskerk in Lieshout te gaan. Respondenten uit Lieshout (20%) geven vaker aan naar de Onze-Lieve-Vrouw-van-Lourdeskerk in Mariahout te gaan dan respondenten uit Aarle-Rixtel (3%) en respondenten uit Beek en Donk (7%).

Kerkganger

Respondenten die niet-kerkganger zijn (74%), geven relatief vaker aan nergens anders naar toe te gaan in vergelijking met wel kerkgangers (29%). Kerkgangers geven relatief vaker aan naar een andere kerk in de gemeente te gaan dan niet-kerkgangers:

‘Andere’ kerk in Laarbeek	Wel kerkganger	Niet-kerkganger
Mariakapel in Aarle-Rixtel	26%	3%
Onze-Lieve-Vrouw-van-Lourdeskerk in Mariahout	20%	6%
Onze-Lieve-Vrouw-Presentatiekerk in Aarle-Rixtel	14%	2%
Michaelkerk in Beek en Donk	13%	6%
Servatiuskerk in Lieshout	9%	2%



4. Mocht je niet meer naar je ‘eigen’ kerk, de kerk waar je binding mee hebt, kunnen. Naar welke kerk in onze gemeente zou je dan gaan? (Meerdere antwoorden mogelijk)

Basis: Alle respondenten n=530

BETEKENIS KERK

Voor de helft van de respondenten heeft de kerk (in het algemeen) als betekenis een herkenningspunt in het dorp. 28% van de respondenten geeft aan dat de kerk een plek voor bezinning is. 21% ziet de kerk als een plek voor geloof/religieuze beleving. Voor een kwart van de respondenten heeft de kerk geen betekenis voor zichzelf. 16% van de respondenten geeft aan dat de kerk een andere betekenis voor hen heeft. Thema's die hierbij genoemd worden zijn: 'herdenken', 'uitvaarten' en 'historisch gebouw'.

Leeftijd

70+'er geven relatief vaker aan dat de kerk betekenis heeft als 'Een plek voor mijn geloof/religieuze beleving' (36%), 'Een plek voor bezinning' (41%) en 'Een plek waar je anderen ontmoet' (27%) in vergelijking met <45 jaar (respectievelijk: 15%, 18%, 9%) en 45 - 70 jaar (respectievelijk: 16%, 26%, 13%). De leeftijdscategorie 45 - 70 jaar (29%) geeft relatief vaker dan 70+ (15%) aan dat de kerk geen betekenis heeft voor zichzelf.

Woonplaats

Voor respondenten uit Mariahout (28%) heeft de kerk relatief vaker als betekenis een plek waar je anderen ontmoet in vergelijking met respondenten uit Beek en Donk (12%). Respondenten uit Aarle-Rixtel (61%) en Mariahout (60%) zien de kerk vaker als herkenningspunt in het dorp dan respondenten uit Lieshout (35%).

Kerkganger

Kerkgangers geven relatief vaker aan dat de kerk een plek is voor bezinning (69%), een plek voor geloof/religieuze beleving (67%) en een plek waar je anderen ontmoet (42%) dan respondenten die niet-kerkganger zijn (respectievelijk: 17%, 8%, 9%).

		Geloof/ religieuze beleving	Bezinning	Ontmoeten anderen	Herkennings -punt	Andere betekenis	Geen betekenis voor mij	Weet niet
Totaal		21%	28%	16%	50%	16%	25%	4%
Leeftijd	<45 jaar	15%	18%	9%	55%	17%	25%	4%
	45 tot 70 jaar	16%	26%	13%	46%	17%	29%	3%
	70+	36%	41%	27%	51%	13%	15%	5%
Woonplaats	Aarle-Rixtel	23%	32%	16%	61%	26%	17%	1%
	Beek en Donk	17%	24%	12%	48%	13%	28%	5%
	Lieshout	25%	29%	17%	35%	12%	29%	5%
	Mariahout	23%	23%	28%	60%	13%	19%	8%
Kerkganger	Wel kerkganger	67%	69%	42%	43%	16%	0%	0%
	Niet-kerkganger	8%	17%	9%	51%	16%	31%	5%

3. Wat voor betekenis heeft de kerk voor jou? (Meerdere antwoorden mogelijk)

Basis: Alle respondenten
n=536

TOPONDERZOEK

Toponderzoek is een Horsters no-nonsense bedrijf, dat sterk is in **het raadplegen van meningen**. In een mondige wereld waarin men direct resultaat wil zien, is het raadplegen van meningen / ervaringen / beleving van belang om te overleven.

Onze **professionele en flexibele medewerkers** hebben **interesse** voor uw onderzoeksvraag om de beleving en inzichten vanuit de maatschappij regulier zichtbaar te maken. Door een **transparant inzicht** in hetgeen leeft en speelt onder inwoners / bestuurders / politici, levert dit beter beleid en meer draagvlak op. Tips worden aangeleverd. Tevens toetst u of ingezette acties resultaat hebben.

Toponderzoek faciliteert dit proces als onafhankelijk onderzoeksbureau TIPTOP voor u. Het onderzoeksbureau heeft de beschikking over ruim 100 eigen Tip-burgerpanels, het overheidspanel 'Overheid in Nederland' en het 'Ambtenarenpanel'.



Toponderzoek
Herstraat 20
5961 GJ Horst

www.Toponderzoek.com
enquete@toponderzoek.com
085-4860100

Toponderzoek is lid van MOA.

Bijlage 6 Juridisch Kader

Wie aan de slag gaat met toekomst van een kerkgebouw krijgt te maken met juridische kaders. In deze paragraaf zetten we ze op een rij. Het gaat hierbij om Europees, Nederlands en kerkelijk (canoniek) recht. Deze rechtsregels leggen kaders op. Daarom is het goed er weet van te hebben. Dit overzicht is overgenomen uit de Kerkenvisie Sint Petrus Parochie Uden e.o.

Europees recht:
De verdragen van Malta (archeologie) en Granada. Art. 11 van dit laatste verdrag stelt 'rekening houdend met de archeologisch en historische aard van het erfgoed, verplicht iedere lidstaat zich tot het bevorderen van a) het gebruik van de beschermde goederen, rekening houdend met de behoefte van het hedendaagse leven; en b) het zodanig aanpassen van oude gebouwen dat die voor nieuwe doeleinden kunnen worden gebruikt'.

Nederlands recht:
Erfgoedwet, 1 juli 2016. Deze wet vervangt de Monumentenwet; en de Omgevingswet. De monumentenvergunning is per 2012 opgegaan in de omgevingsvergunning. De omgevingsvergunning komt voort uit de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) en vervangt in totaal 25 vergunningen en toestemmingen. De aanvrager kan hiervoor online terecht bij één loket. Groot onderhoud, sloopwerkzaamheden en een wijziging van de functie vallen onder de Omgevingswet.

Bij een aantal ingrepen aan een rijksmonument is de gemeente verplicht om advies in te winnen bij de RCE:
• sloop van het monument of een deel daarvan voor zover van ingrijpende aard;
• ingrijpende wijziging van het monument of een belangrijk deel daarvan, voor zover de gevolgen voor de monumentale waarde vergelijkbaar zijn met die van gedeeltelijke sloop van ingrijpende aard;
• reconstructie van het rijksmonument of een belangrijk deel daarvan, waarbij het monument wordt teruggebracht in een (veronderstelde) eerdere staat;
• wijziging van het monument of een belangrijk deel daarvan als gevolg van een functiewijziging.
Bij kerkelijke monumenten neemt de gemeente geen beslissing op de vergunningaanvraag voordat overleg is gevoerd met de eigenaar (art. 3.2a Wabo). Kerkelijke monumenten vormen een afzonderlijke categorie tengevolge van de in art. 6 van de Nederlandse Grondwet vastgelegde vrijheid van godsdienst. Om de zorgvuldigheid ten aanzien van de godsdienstvrijheid te garanderen, is voorgeschreven dat gemeenten bij de besluitvorming ten aanzien van kerkelijke monumenten een actieve houding dienen in te nemen ten opzichte van de eigenaar van een kerkelijk monument.
• Besluit ruimtelijke ordening en bestemmingsplannen.

Kerkrecht:
Het kerkrecht is in Nederland ondergeschikt aan het Nederlands recht. Als het gaat om vastgoeddat eigendom is van een rooms katholieke kerkelijke instelling zijn wel regels van toepassing uit het kerkelijk wetboek:

• Canon 1291: Deze canon heeft betrekking op het Algemeen Reglement bestuur van een RK parochie en zegt onder andere dat voor alle daden die het gewone beheer te buiten gaan de schriftelijke machtiging van de bisschop is vereist;
• Canon 1296 § 1: zegt iets over wie beslissingsbevoegd is bij vervreemding. Voor bedragen tussen de € 200.000 en € 2.500.000 is de toestemming nodig van de bisschoppelijke Raad voor Economische Aangelegenheden (REA). Voor bedragen die de 2,5 miljoen Euro te boven gaan is de toestemming vereist van een speciale commissie in het Vaticaan;
• Canon 1294 § 1: 'Een zaak mag gewoonlijk niet vervreemd worden tegen een prijs die lager is dan in de schatting aangegeven wordt.' Dit is de basis voor de stelregel vanuit het bisdom dat alle te verkopen zaken niet onder de getaxeerde waarde mogen worden vervreemd. Hiermee is de taxatiewaarde een ondergrens voor een eventuele transactie. Het bisdom vraagt in principe steeds om een onafhankelijke taxatie van een makelaar die dan werkt in opdracht van het bisdom;
• Canon 1210: 'In een gewijde plaats mag alleen worden toegelaten wat dienstig is voor de uitoefening of de bevordering van de eredienst, de vroomheid en de godsdienst, en is verboden wat niet in overeenstemming is met de heiligheid van de plaats. Wel kan de Ordinaris in afzonderlijke gevallen een ander gebruik toestaan dat niet strijdig is met de heiligheid van de plaats.' Deze canon is dus van belang bij het toekennen van een nevenbestemming.

Samenhang met beleidsdocumenten en plannen
Nadenkend over de toekomst van de kerkgebouwen is het belangrijk om rekening te houden met beleid en plannen van partijen 'die er toe doen'.
1. Bisdom: 'Samen bouwen in vertrouwen'. Dit plan beschrijft de visie van de Bisschop van 's Hertogenbosch, Mgr. Dr. G.J.N. de Korte, waarin onder andere is opgenomen het beleid ten aanzien van de locatie van de vieringen en het beleid t.a.v. de kerkgebouwen.
2. Op 29 en 30 november 2018 vond in Rome de conferentie plaats met de titel 'Doesn't God dwell here anymore? De commissioning places of worship and integrated management of Ecclesiastical cultural heritage'. Naar aankleding daarvan zijn de guidelines 'decommisioning and ecclesial reuse of churches' gepubliceerd. Het is een richtlijn die is opgesteld door de pauselijke cultuur raad. Het document geeft ondermeer richtlijnen en aanbevelingen tav herbestemming van kerkgebouwen.
3. Rijk: Cultuurbrief en 'Cultuur in een open samenleving', d.d. 12-03-2018, uitgave van het ministerie van OCW. Het kabinet schenkt hierin speciaal aandacht aan monumentale kerken. Het rijk moedigt gemeenten aan kerkenvisies op te stellen.

Gemeentelijk:
De kerkgebouwen en de kapel van de parochie zijn verspreid over de verschillende kernen in de gemeente Laarbeek, te weten Aarle-Rixtel, Beek en Donk, Lieshout en Mariahout. In de kerkenpaspoorten is bij de gebruikswaarde de functieaanduiding uit het bestemmingsplan opgenomen. De kerkgebouwen én de kapel hebben allemaal een maatschappelijke bestemming.
- Gemeente Laarbeek: Omgevingsvisie Laarbeek (in wording). In deze omgevingsvisie staat hoe de gemeente tegen de toekomst aankijkt. De omgevingsvisie is een formeel document met een wettelijk kader. De omgevingsvisie loopt vooruit op de omgevingswet, die naar verwachting in 1 januari 2024 van kracht wordt.
a. De omgevingsvisie wordt, tot het van kracht worden van de Omgevingswet, tevens aangemerkt als structuurvisie conform de Wet ruimtelijke ordening (Wro) en is als zodanig vastgesteld;
b. Erfgoedverordening gemeente Laarbeek;

c. Erfgoedhandboek gemeente Laarbeek
d. In de gemeentelijke zijn per beleidsdomein verschillende visies en beleidsnota's van kracht. Stimuleer de toekomstbestendigheid van het religieus erfgoed door bij nieuwe ontwikkelingen de verschillende beleidsopgaven van de verweven beleidsdomeinen inzichtelijk te maken zodat de koppelkansen kunnen worden benut.



Infographic van de verwevenheid van erfgoed met andere beleidsvelden (Beeld @TML)

Bijlage 7 Van Kerkenvisie naar Omgevingsplan

Het Steunpunt Monumenten en Archeologie Noord-Holland publiceerde een handreiking: Van Kerkenvisie naar Omgevingsplan. Monumenten, cultuurhistorisch waardevolle panden en objecten worden straks met een functie aanduiding opgenomen in het omgevingsplan (na de invoering van de Omgevingswet worden de bestemmingsplannen van de gemeente één omgevingsplan). Een functieaanduiding kan algemeen zijn; monument, of specifieker zoals kerk. Met het benoemen van een functie kan aangestuurd worden op bescherming en behoud van specifieke kernkwaliteiten van het gebouw of object en de omgeving. Bijvoorbeeld het behoud van de groene omgeving van de kerk of het beschermen van zichtlijnen op de kerktoren. Een overzicht van mogelijke kernkwaliteiten staat opgesomd in de voorbeelduitwerking.

Met een functie 'kerk' of als subcategorie binnen de functie 'beeldbepalend pand' kan aangestuurd worden op het behoud van de specifieke kernkwaliteiten van kerkgebouwen. De kernkwaliteiten kunnen van elkaar verschillen, omdat ook kerken onderling verschillen. De volgende kenmerken komen echter vaak terug bij kerken en kunnen daarom als uitgangspunt dienen voor de regels in het omgevingsplan.

- **Ligging –** Sommige kerken vormen het centrum van een wijk of dorp. Zij zijn centraal gelegen, vaak op een plein of aan een kruising van hoofdwegen. De centrale ligging kan worden beschermd door bijvoorbeeld zorgvuldig om te gaan met de stedenbouwkundige situatie en de loop van de wegen.
- **Omringend groen –** Vaak liggen kerken op een ruimer perceel dan andere gebouwen zoals woningen, winkels of kantoren. Een kerkhof of een tuin is een waardevol element dat de omgevingskwaliteit versterkt. Met de regels in het omgevingsplan kan aangestuurd worden op het behoud van een groene omgeving van de kerk. Ook andere doelstellingen kunnen hiermee worden vastgelegd, zoals het bevorderen van biodiversiteit, waterberging of het zoeken naar oplossingen voor hitte- en droogteproblematiek.
- **Ensembles –** Kerken vormen vaak een ensemble met een pastorie of een consistorie. In het interbellum kwamen kerken in uitbreidingswijken tegelijk tot stand met de woningen en bijvoorbeeld schoolgebouwen. Zij zijn dan opgetrokken in dezelfde bouwstijl en vormen op die manier een architectonisch ensemble. Met de regels uit het omgevingsplan kan het behoud van dit soort ensembles worden veiliggesteld.
- **Zichtbaarheid –** Kerken zijn meestal veel groter dan de omringende gebouwen. Ze zijn ook vaak onderscheidend in hoogte, vooral als ze een toren hebben. Kerken hebben een bakenfunctie, omdat ze van verre goed zichtbaar zijn. Het is belangrijk om de elementen die bijdragen aan de stedenbouw-kundige waarde, zoals een toren, de hoogte en de omvang te beschermen via de regels in het omgevingsplan. Ook bij sloop is het mogelijk om de locatie met nieuwbouw als markant oriëntatiepunt te behouden.
- **Erfinrichting –** Het erf van kerken kan ingericht zijn met elementen zoals een ijzeren hekwerk, een toegangshek, gedenkmonumenten of religieuze kunst. Door bij de bescherming van kerken rekening te houden met dit soort elementen op het erf, kunnen zij blijven bijdragen aan de herkenbaarheid van de religieuze context waarin het gebouw ontstaan is.
- **Architectuur –** Kerken zijn herkenbaar aan specifieke architectonische elementen zoals glas-in-loodramen, de vormgeving van de ingang, decoratieve elementen, religieuze beeltenissen, naamborden, torens, een kruisvormige plattegrond, de ruimtelijkheid van de kerkzaal, een doopvont, muurschilderingen et cetera. Via regels in het omgevingsplan kan aangestuurd worden op het behoud van de nagelvaste architectonische elementen die bijdragen aan de herkenbaarheid van de kerk.
- **Interieur –** De inrichting van een kerk kan uniek zijn en kan zelfs museale waarde hebben. Meestal zijn kerken met een uniek of museaal interieur al beschermd als monument – het is dan dus de vraag of het nodig is om via de status 'beeldbepalend pand' het interieur te beschermen. Mocht een gemeente hier wel voor kiezen dan gaat de aandacht uit naar het behoud van elementen zoals waardevolle objecten. Daarbij speelt altijd de afweging tussen het belang van interieurelementen en de toekomst-mogelijkheden voor de kerk. Restricties voor het interieur kunnen grote gevolgen hebben voor de verbouwingsmogelijkheden van kerken.

Bijlage 8 Publicaties en Handreikingen

Kerkenvisies
Lees meer over Kerkenvisies op de website Toekomst Religieus Erfgoed .
Het Nederlands religieus erfgoed is ongekend rijk en heeft draagvlak bij een breed publiek. In het samenwerkingsverband Toekomst Religieus Erfgoed zetten overheden, gebedshuis-eigenaren en vertegenwoordigers van erfgoed- en burgerorganisaties zich in voor de toekomst van het religieus erfgoed. De samenwerkingspartners in het programma Toekomst Religieus Erfgoed zijn:

- Vereniging van Nederlandse Gemeenten
- Interprovinciaal overleg
- Interkerkelijk Contact in Overheidszaken
- Erfgoedvereniging Heemschut
- Vereniging Beheerders Monumentale Kerkgebouwen
- Museum Catharijne Convent
- Nationaal Restauratiefonds
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Deze website laat zien hoe die samenwerking leidt tot het opstellen en uitvoeren van kerkenvisies.

Handreiking **Behoud en Beheer Nieuw Gebruik van Kerkgebouwen**

Handreiking **Een toekomst voor kerken. Een handreiking voor het herbestemmen van vrijkomende kerkgebouwen (2011)**
Kerkgebouwen krijgen steeds vaker een andere functie. Deze brochure bevat richtlijnen voor het herbestemmen van kerkgebouwen zonder daarbij het monumentale karakter aan te tasten. Deze brochure geeft antwoord op enkele veelgestelde vragen als: Wat maakt een kerkgebouw monumentaal? Welke stappen moet een eigenaar zetten om tot een passend verbouwingsplan te komen? Ook zijn er richtlijnen geformuleerd voor de aanpassing van monumentale kerken aan nieuw gebruik: religieus of anderszins.

Handreiking **Een toekomst voor kerken. Handreiking voor het aanpassen van kerkgebouwen in religieus gebruik (2012)**
Deze handreiking laat zien hoe monumentale kerken aan te passen zijn aan gewijzigd religieus of nevengebruik. Deze brochure bevat richtlijnen voor het aanpassen van kerkgebouwen voor religieus gebruik zonder daarbij het monumentale karakter aan te tasten.

Handreiking **Religieus Erfgoed voor burgerlijk en kerkelijke gemeenten. Van kerkelijk gebruik tot herbestemming (2008)**
Deze handreiking inzake het religieus erfgoed wil burgerlijke en kerkelijke gemeenten ondersteunen bij het formuleren van hun beleid voor mede-/nevengebruik, nevenbestemming, meervoudig gebruik, hergebruik of herbestemming van kerkgebouwen. Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland, Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Handreiking Transformeren met cultureel erfgoed, **Handreiking voor het opstellen van Transformatiekaders**, geeft inzicht in de wijze waarop een transformatiekader kan worden opgesteld.